

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

UMĚNÍ V TEREZÍNĚ - TEREZÍN V UMĚNÍ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Lenka Buchtová

Učitelství pro SŠ, obor Čj-Ge

Vedoucí práce: Mgr. Markéta Pokorová, Ph.D.

Plzeň 2022

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně
s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni, březen 2023

.....

vlastnoruční podpis

Poděkování

Chtěla bych velice poděkovat paní Mgr. Markétě Pokorové, Ph.D., za odborné vedení, mnoho cenných a užitečných rad, za trpělivost, podporu a čas, který mi věnovala. Dále děkuji své rodině, která mě po celou dobu studia podporovala.

ÚVOD.....	5
1 KULTURNĚ-HISTORICKÝ KONTEXT	6
2 TEREZÍN.....	9
2.1 Založení a účel terezínského ghetta	9
2.2 Život v Terezíně	10
2.3 Výstavní tábor.....	11
3 UMĚNÍ V TEREZÍNĚ	14
3.1 Literáti známí před druhou světovou válkou	15
3.1.1 Karel Fleischmann	15
3.1.2 Otto Weiss	16
3.1.3 Hans Günther Adler	17
3.2 Amatérští literáti	18
3.2.1 Petr Kien	18
3.2.2 Ota Reich	20
3.2.3 Periodikum Vedem.....	21
3.3 Divadelní činnost	22
3.3.1 Dětská opera Brundibár	22
3.3.2 Kabaret Ať žije život!	23
4 TEREZÍN V UMĚNÍ.....	25
4.1 František Robert Kraus	26
4.1.1 A přiveď zpět naše roztroušené.....	27
4.2 Hana Bořkovcová.....	34
4.2.1 Píšu a sešit mi leží na kolenou	36
4.3 Dagmar Hilarová.....	42
4.3.1 Nemám žádné jméno	43
4.4 Komparace	49
5 TEREZÍN VE VÝUCE ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY	52
5.1 Terezín v kurikulárních dokumentech.....	52
5.2 Pracovní list	55
ZÁVĚR.....	59
RESUMÉ.....	60
SEZNAM LITERATURY	61

ÚVOD

Tato diplomová práce se zabývá reflexí problematiky sběrného tábora Terezín v umění, zvláště pak v literatuře. Téma bylo zvoleno na základě osobního zájmu o židovskou otázku v době druhé světové války.

Práci otevírá kulturně-historický kontext, jenž čtenáři přibližuje pozici Židů v nacisty okupované Evropě. Na kontext navážeme kapitolou, která pojednává o terezínském ghettě samotném. Dozvíme se o založení tábora a o jeho účelu. Zjistíme také, jak vypadal život za zdmi Terezína a to, jaké proměny zde měla na svědomí delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže.

Na zmíněnou problematiku budeme nazírat dvěma způsoby. Prvním hlediskem jsou umělci, kteří nechávají vzniknout svá díla přímo za zdmi terezínského tábora. Zaměříme se na literáty, kteří byli v čtenářském povědomí už před deportací. Dále také na ty, kteří až v ghettu započali svou amatérskou tvůrčí činnost. V neposlední řadě zmíníme divadelní tvorbu.

Druhým stěžejním hlediskem je literatura, ve které se odrážejí vlastní prožitky a zkušenosti spisovatelů, jež prošli Terezínem. Zmíníme tituly *A přived' zpět naše roztroušené* od Františka Roberta Krause, *Píšu a sešit mi leží na kolenou* od Hany Bořkovcové a *Nemám žádné jméno* od Dagmar Hilarové.

Poslední částí práce je ukotvení tématu Terezín ve výuce českého jazyka a literatury. Budeme sledovat, jakým způsobem je toto učivo zaneseno v kurikulárních dokumentech. Navrhne rovněž pracovní list, který bude tyto dokumenty respektovat, a který bude, jak doufáme, nápomocný učitelům v praxi při uchopování této problematiky.

To úzce souvisí s cílem této diplomové práce. Naším záměrem je vytvořit ucelený obraz o terezínském ghettu, o umění v něm vznikajícím a o literatuře, ve které se promítají prožitky z tohoto místa.

Za důležité považujeme rovněž v úvodu ujasnit způsob, kterým budeme označovat židovské osoby. Nejen z úcty k Židům, jsme zvolili variantu, ve které budeme používat velké počáteční písmeno. Ústav pro jazyk český říká, že „v *textech týkajících se holocaustu je namístě volit písmeno velké, neboť byli pronásledováni příslušníci národa, ačkoliv se zřekli svého náboženského vyznání.*“¹

¹ *Internetová jazyková příručka* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR [cit. 2023-02-18].

1 KULTURNĚ-HISTORICKÝ KONTEXT

Již po staletí se střídala období jisté snášenlivosti s časy krvavého pronásledování Židů. Od osvícenství docházelo k jejich postupné emancipaci. Židé se pokoušeli ostatním vyrovnat v oblastech, které jim byly do té doby nepřístupny, zvláště pak v umění, vědě a politice. Podíleli se také na silícím národním uvědomění všude po Evropě.²

Poněvadž ale Židé žili téměř ve všech zemích, nebylo nijak těžké je označit jako internacionalisty, lidi bez vlasti, z národního hlediska jako nespolehlivé a méněcenné. Odtud byl již jen krůček k hanobení židovské krve a k rasistickému antisemitismu.³

Toho dokázal bezezbytku využít Adolf Hitler, zakladatel nacistické strany a pozdější říšský kancléř, jako pojítko nacionálních snah. Nástup nacionálního socialismu od začátku provázelo zjevné nepřátelství vůči Židům. Tuto nenávist úspěšně rozdmýchal také týdeník *Der Stürmer*, který čtenářům podsouval nejrůznější protižidovská hesla, jako například „Židé jsou naše neštěstí“ nebo „Německo ať povstane – Židovstvo ať pojde“.⁴

O nepřátelství k židovství svědčí také sám program nacionálního socialismu. Na podkladě starších rasových teorií byl každý člověk židovského původu prohlášen za nepřítele německého národa, a to bez ohledu na to, jakého je náboženství, věku a společenského postavení.⁵ Za Žida byl považován každý, kdo měl alespoň tři židovské prarodiče, i když třeba oba jeho rodiče i on sám byli pokřtěni nebo zůstávali bez vyznání. K vyhlazení byly určeny i děti, jelikož by z nich mohli později vyrůst mstitelé svých otců. A aby nemohly mstitelé vyrůst z dětí ještě nenarozených, měly být zabity i židovské matky.⁶

Po roce 1933, kdy se nacisté chopili moci, začali tyto myšlenky krok za krokem uvádět ve skutek. Množstvím zákonů a předpisů postupně a stále otevřeněji vyřídřovali ze společnosti občany židovského původu.⁷ Byli přímo označeni za méněcennou rasu. Státní moci se hodil každý prostředek, ať zákonný či nezákonný, který měl za následek jejich postih. Židovské podniky byly předmětem bojkotu a Židé už nesměli zastávat úřednická místa. Neměli nárok na potraviny jako mléko a maso, nesměli chovat domácí zvířata.⁸

Roku 1935 vstoupily v platnost norimberské zákony. První ze zákonů stanovil, že říšským občanem může být jen státní příslušník německé nebo druhově příbuzné krve.

² BAUMANN, Arnulf. *Co by měl každý vědět o židovství*. Praha: 2000. s. 126.

³ BAUMANN, Arnulf. *Co by měl každý vědět o židovství*. Praha: 2000. s. 126.

⁴ tamtéž, str. 127

⁵ tamtéž, str. 131

⁶ PAVLÁT, Leo. *Židé – dějiny a kultura*. Praha: 2005. s. 56-58.

⁷ tamtéž, str. 131

⁸ tamtéž, str. 139-141

Druhý, označený jako zákon na ochranu německé krve a německé cti, zakazoval sňatky mezi Židy a říšskými občany a rovněž zapovídal mimomanželský styk mezi nimi.⁹

K první velké násilné akci došlo roku 1938, takzvaná Říšská křišťálová noc, z 9. na 10. listopad, při které bylo zničeno 275 synagog a 26 000 lidí bylo převezeno do koncentračních táborů.¹⁰ V těchto dnech se odehrávaly dramatické výlevy i na hranici s Československem, kde německé úřady vyháněly ožebračené židovské exulanty ze Sudetské župy. Při posledním předválečném sčítání obyvatel zde žilo na 30 000 Židů, v květnu 1939 jich už bylo podle norimberských zákonů sečteno pouhých 2 373.¹¹

Na českém území byl zřízen protektorátní útvar, ve kterém bylo soustředěno na 70 % veškeré průmyslové výroby Československa včetně mohutného zbrojního průmyslu. Význam, jaký Německo přisuzovalo českému hospodářství, je zřejmý ze směrnic, které vydal Hermann Göring jako říšský zplnomocněnec pro čtyřletý plán přípravy německého hospodářství na válku. Vymínil si rozhodování ve všech zásadních hospodářských otázkách Protektorátu, požadoval nenarušovat jeho hospodářský život, udržet všechny jeho vývozní možnosti a zabránit živelnému zabírání židovského majetku. Německá okupační moc chtěla nejprve využít všech rezerv českého hospodářství, a teprve po ovládnutí Evropy hodlala přistoupit k naprosté germanizaci českých zemí.¹²

1. září 1941 vstoupilo v platnost nové policejní nařízení – Židé, kteří dovršili věku 6 let, nesměli na veřejnost bez žluté šesticípé hvězdy velikosti dlaně s nápisem „Jude“. Postupně jim byl také upřen vstup na některá náměstí, do určitých ulic a parků, do všech veřejných sadů, zahrad a lesů. Nesměli navštěvovat divadla, kina, knihovny, sportovní podniky ani plovárny. V hromadných dopravních prostředcích měli Židé vyhrazenou jen plošinu posledního vozu. Židovské děti nesměly navštěvovat německé a později ani české školy. Kolem židovského obyvatelstva se vytvářelo neviditelné ghetto, ghetto bez zdí.¹³

Téhož roku začalo organizované vyvražďování Židů. Zpočátku se k hromadným vraždám využívaly zejména zvláštní policejní jednotky, které zajišťovaly dobyté části Sovětského svazu. Nacistické útvary zde střílely své oběti jednotlivě nebo ve skupinách do předem vykopaných hrobů. Nacisté ale hledali účinnější metody zabíjení. Ty našli ve speciálně sestrojených nákladních autech s uzavřenou korbou, na níž byly oběti za jízdy otráveny výfukovými plyny. I tato metoda jim po chvíli přišla málo účinná, tudíž začali na okupovaném polském území postupně budovat vyhlazovací tábory s plynovými

⁹ PAVLÁT, Leo. *Židé – dějiny a kultura*. Praha: 2005. s. 58.

¹⁰ BAUMANN, Arnulf. *Co by měl každý vědět o židovství*. Praha: 2000. s. 131.

¹¹ PAVLÁT, Leo. *Židé – dějiny a kultura*. Praha: 2005. s. 60.

¹² tamtéž, str. 61-62

¹³ tamtéž, str. 64-65

komorami a krematorií. V pravém slova smyslu však o tábory nešlo, jelikož jejich vězňové byli vražděni hned v den svého příjezdu. Naživu zůstali jen jedinci určení k obsluze komor a krematorií.¹⁴

Dne 27. září 1941 nastoupil do funkce nejvyššího představitele Říše v Protektorátu Reinhard Heydrich. Tou dobou již bylo připraveno vše pro poslední etapu „konečného řešení“. Židé byli definováni a označeni. Na konferenci v berlínském předměstí Wannsee vystoupil s verdiktem, že program „konečného řešení“ se vztahuje na nejméně 11 milionů židovských osob.¹⁵

Ojedinelá a smutná role připadla za okupace i Židovskému muzeu v Praze, které se od roku 1942 ocitlo pod přímou nacistickou správou. Muzeum, jež od roku 1906 zpřístupňovalo široké veřejnosti hodnoty židovské kultury, se za války proměnilo ve skladiště věcí tragicky zesnulých Židů.¹⁶

Málokdo měl odvahu proti těmto nelidským akcím vystoupit. Pokusy o záchranu Židů podnikali jen jednotlivci, snažili se jim pomoci k útěku nebo je ukrývali.¹⁷ Solidarita s pronásledovanými sice oslabovala účinnost protižidovských opatření, ale ani odvaha a vynalézavost statečných lidí nemohly zásadně změnit tragičnost židovského osudu. Protektorátní noviny podle nacistických pokynů dokonce varovaly, aby nikdo neprojevoval Židům sympatie. S těmi, kdo by neposlechli, mělo být následně nakládáno jako s Židy, museli by například také nosit židovskou hvězdu.¹⁸

Programu vyhlazení evropských Židů padlo za obět' 6 miliónů židovských mužů, žen a dětí. V terminologii nacistického Německa se tento vražedný proces nazýval „Endlösung der Judenfrage“ neboli „konečné řešení židovské otázky“. Civilizovaný svět však židovský osud za druhé světové války nazývá genocidou, holocaustem či šoa.¹⁹

Pojem holokaust svým původem patří ke starozákonní obětní bohoslužbě a označuje zápalnou obět'. V naší době označuje záměrné zabití oběti, což nacionální socialismus ve velkém prováděl ve vyhlazovacích táborech.²⁰ Pojmem genocida se rozumí připravený a vzájemně propojený plán různých akcí, které vedou ke zničení základů života určitých národních skupin s cílem je vyhladit. Užívá se také slova hebrejského původu šoa, jež znamená katastrofu, záhubu, zničení a zmar.²¹

¹⁴ PAVLÁT, Leo. *Židé – dějiny a kultura*. Praha: 2005. s. 56.

¹⁵ PAVLÁT, Leo. *Židé – dějiny a kultura*. Praha: 2005. s. 55-65.

¹⁶ tamtéž, str. 64

¹⁷ BAUMANN, Arnulf. *Co by měl každý vědět o židovství*. Praha: 2000. s. 141.

¹⁸ tamtéž, str. 64-65

¹⁹ tamtéž, str. 55

²⁰ BAUMANN, Arnulf. *Co by měl každý vědět o židovství*. Praha: 2000. s. 130-131.

²¹ tamtéž, str. 55

2 TEREZÍN

2.1 Založení a účel terezínského ghetta

Na rozkaz císaře Josefa II. byl v letech 1780 až 1790 vybudován Terezín jako pevnostní město osvícenského absolutismu. Poloha pevnosti, jež obdržela své jméno na počest císařovny Marie Terezie, byla vybrána topograficky vhodně na soutoku Labe a Ohře. Terezín jako rakousko-habsburské a později české posádkové město přečkal do dnešních dnů více než dvě století bez jediného vojenského obléhání. K náhlému přerušení vojenského využití došlo až za Protektorátu.²²

Po obsazení Československa Hitlerem si nacisté povšimli výhod Malé pevnosti a zřídili zde v červnu 1940 policejní věznici. Z různých služeben gestapa sem byli posíláni čeští a moravští vlastenci, členové mnoha odbojových skupin a organizací.²³

I tehdy bylo samotné místo vybráno hned z několika důvodů. Pevnostní město obklopené mohutnými hradbami, které zaručovaly snadnou ostrahu, mělo řadu kasárenských objektů, do nichž se dalo umístit velké množství osob. Výhodná byla i blízkost železniční trati Praha – Ústí nad Labem. Velký význam měla rovněž existence policejní věznice v Malé pevnosti, kde sloužila strážní jednotka složená z příslušníků SS, již bylo možno v případě potřeby rychle povolát.²⁴

Ghetto Terezín vzniklo 24. listopadu 1941. Terezín měl ve srovnání s ostatními koncentračními tábory a ghetty zvláštní postavení. Na rozdíl od jiných táborů nebyl budován jako likvidační, ale jako přechodný a decimační. Později sloužil i jako ghetto pro starší a zasloužilé Židy z Německa a Rakouska. Kromě toho to byl tábor smíšený, nebyli zde přísně separováni muži a ženy.²⁵

Terezín měl sehrát roli sběrného tábora protektorátních Židů a přestupní stanici před jejich dalším odsunem do vyhlazovacích táborů umístěných především v Polsku, jejichž kapacita nebyla tehdy ještě dostatečná.²⁶ Na 26 000 jich bylo odvečeno do vyhlazovacích táborů na východě. Jejich jedinou výhodou se stalo to, že pro smrt si jeli oklikou přes Terezín.²⁷

²² KÁRNÝ, Miroslav. *Terezínské studie a dokumenty 2000*. Praha: 2000. s. 250.

²³ *Policejní věznice v Malé pevnosti* [online]. Terezín: Památník Terezín. [cit. 2022-11-06].

²⁴ CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*. Praha: 1991. s. 8.

²⁵ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 316.

²⁶ CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*. Praha: 1991. s. 7.

²⁷ PAVLÁT, Leo. *Židé – dějiny a kultura*. Praha: 2005. s. 70.

Později už zdejší ghetto nebylo vydáváno jen za starobní, ale dokonce za takzvané židovské sídliště – experimentální samosprávný územní celek, údajně příprava na poválečný židovský stát, pokud by byl zřízen.²⁸

2.2 Život v Terezíně

Od počátku července 1942, kdy se celé město Terezín stalo koncentračním táborem, se hroutily veškeré základní životní funkce města. Nově příchozí živořili na nepřipravených půdách bez světla, vody a hygienických zařízení. Mnozí lidé spali na holé zemi, jiní museli bydlet v temných kasematech, která byla tak vlhká, že je armáda před válkou nevyužívala ani jako skladiště.²⁹

Životní podmínky uvězněných se rok od roku zhoršovaly. Ať nacisté hovořili o terezínském ghettu jakkoliv, bylo zřejmé, že pobyt v táboře měl vězně co nejvíce zlomit a snížit tak jejich počet. Tomu odpovídalo i primitivní vybavení tábora.³⁰

Zajištění základních hygienických podmínek bylo v Terezíně trvalým problémem. V polovině roku 1944 byl ve Vrchlabských kasárnách (nemocnice ghetta) zprovozněn dvacetimetrový bazén, jeho kapacita však vzhledem k trvalému přelidnění byla zcela nedostatečná. Nadto až do roku 1943 trval katastrofální nedostatek vody. Vězni čekali dlouhé týdny, než obdrželi poukázku na koupání. Ani ta však nezaručovala, že v daném období bude skutečně dostatek vody na to, aby se jejich koupel uskutečnila.³¹

Špatné hygienické podmínky ovšem nebyly jedinou záležitostí, která terezínské vězně sužovala. Nikdy nekončící boj s obtížným hmyzem, infekční nemoci, ale i psychická trýzeň z neexistence soukromí tvořily neodmyslitelnou součást všedních dnů života v ghettu.³²

Také vyživovací situace v Terezíně byla vždy velmi špatná a patřila k oněm faktorům, které přispívaly k plnění decimální funkce ghetta. Hlad terezínských vězňů měl především charakter dlouhodobé podvýživy. Vyvolávalo ji nejenom zcela nedostačující množství přidělované potravy, ale také její nutriční nevyváženost, jednotvárnost a naprostý nedostatek vitamínů.³³

Přes všechny nedostačující životní podmínky byla v terezínském táboře povinností práce všech vězňů od 14 let věku. Práce skýtala někdy určité výhody, například hodnotnější přiděly jídla a v některých případech i ochranu před transporty na východ. Ochrana se týkala

²⁸ PAVLÁT, Leo. *Židé – dějiny a kultura*. Praha: 2005. s. 70.

²⁹ PAVLÁT, Leo. *Židé – dějiny a kultura*. Praha: 2005. s. 70.

³⁰ tamtéž, str. 70

³¹ KÁRNÝ, Miroslav. *Terezínské studie a dokumenty 1996*. Praha: 1996. s. 218.

³² BLODIG, Vojtěch. *Přežívání v ghettu Terezín* [online]. Terezín: Institut Terezínské iniciativy [cit. 2022-11-06].

³³ BLODIG, Vojtěch. *Přežívání v ghettu Terezín* [online]. Terezín: Institut Terezínské iniciativy [cit. 2022-11-06].

především osob zaměstnaných v některých pro výrobu a chod ghetta důležitých oborech. Terezínští vězni také museli vybudovat základní hygienická zařízení, roztříštit vodovod a kanalizaci či postavit železniční vlečku z Bohušovic do Terezína.³⁴

Nedostatek potravy, nužné zázemí a tvrdá práce se podepisovaly na zdravotním stavu vězňů. Systém zdravotní péče byl však nedostatečný, a to i přes veškerou snahu židovské samosprávy. Zdravotnictví vznikalo v nepředstavitelně těžkých podmínkách. Zpočátku mohli lékaři a zdravotníci provádět i ty nejsložitější zákroky jen primitivními prostředky, při stálém nedostatku léků a obvazového materiálu. Situace se zlepšovala jen pomalu. Teprve když mohlo být využito části inventáře zabaveného v ordinacích židovských lékařů, došlo k vybavení specializovaných nemocničních zařízení. Nedostatek léčiv a zdravotního materiálu však zůstávaly častými jevy. Umírající lidé byli proto všedním jevem života v ghettu a strach z nemocí a smrti provázel každého vězně.³⁵

Bylo tedy nutné vyřešit otázku toho, co se bude dít s mrtvými těly. V části terezínských pevnostních kasemat vznikla ústřední márnice, kam byli mrtví sváženi a připravováni k pohřbení. Ve vedlejších částech kasemat vznikly dvě obřadní místnosti, kde se konala prostá shromáždění na rozloučení se zesnulými. Účastnili se jich rodinní příslušníci, příbuzní a známí zesnulých, kteří se zde směli pomodlit a vzdát poslední poctu.³⁶

Na hřbitově umístěném mimo město se nejprve pohřbívalo do jednotlivých, později do masových hrobů. Stoupající úmrtnost si však vynutila urychlení výstavby krematoria, jež zahájilo plný provoz od října 1942. Urny s popelem byly ukládány do vězňům nepřístupného kolumbária, zřízeného v další části pevnostních kasemat naproti ústřední márnici. S blížícím se koncem války se však nacisté snažili likvidovat stopy svých zločinů. Popel mnoha tisíců obětí, proto musel zmizet – zčásti byl vysypán do řeky Ohře nedaleko ghetta, zčásti zakopán do jámy v blízkosti koncentračního tábora v nedalekých Litoměřicích.³⁷

2.3 Výstavní tábor

*„Řekněme, že náš úžas byl mimořádný, když jsme v ghettu našli město, které žije téměř normálním životem...“*³⁸

Po porážce německých armád u Stalingradu a v severní Africe se Heinrich Himmler pokoušel zastřít páchaná zvěrstva a vylepšit tak obraz Německa. Svou pozornost obrátil také

³⁴ CHLÁDKOVÁ, Ludmila. Terezínské ghetto. Praha: 1991. s. 11.

³⁵ BLODIG, Vojtěch. Přežívání v ghettu Terezín [online]. Terezín: Institut Terezínské iniciativy [cit. 2022-11-06].

³⁶ BLODIG, Vojtěch. Přežívání v ghettu Terezín [online]. Terezín: Institut Terezínské iniciativy [cit. 2022-11-06].

³⁷ tamtéž

³⁸ PAVLÁT, Leo. Židé – dějiny a kultura. Praha: 2005. s. 76.

k Terezínu, odkud v únoru 1943 pozastavil veškeré transporty do vyhlazovacích táborů. Ghetto se postupně začalo připravovat na návštěvu delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže. Tu chtěli využít k oklamání světového veřejného mínění, a proto pečlivě připravili falešný obraz Terezína.³⁹

Při zkrášlování tábora došlo nejen k úpravám venkovních budov a k vysázení květinových záhonů, ale také k výstavbě hudebního pavilonu.⁴⁰ Ubikace původně vybavené třípatrovými palandami, byly nyní přestavěny na dvoupatrové.⁴¹ Dále došlo k vybudování knihovny z knih, zabavených při likvidaci židovských spolků, kulturních zařízení, ale i ze soukromých knihoven. Na jaře roku 1944 se zřídila dokonce i čítárna.⁴²

Těsně před návštěvou delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže vznikla škola v budově bývalé měšťanské školy. Na budově však viselo po celou dobu oznámení o školních prázdninách.⁴³ V ghettu totiž platil úplný zákaz vyučování, platný pro všechny židovské děti. Legální výuka nebyla nikdy povolena. Vzdělání dětí bylo zajišťováno ve formě kroužků, přednášek, diskusí a jiných denních programů pro děti a mládež. Probíhalo s velkým rizikem pro vyučující a vychovatele.⁴⁴

Dne 23. června 1944 se uskutečnila dlouho odkládaná návštěva delegace Mezinárodního červeného kříže v Terezíně v čele s Mauricem Rosselem. Delegace si mohla prohlédnout zkrášlené ghetto podle předem připraveného scénáře.⁴⁵

Představitelé neměli možnost zhlédnout nouzové, zcela nevybavené půdní prostory, sklepy, kůlny a kasematy, které sloužily k ubytování masy lidí a vyznačovaly se zoufalými hygienickými podmínkami.⁴⁶ Nemohli ani promluvit s vězňenými lidmi. Jako jediný židovský zástupce s nimi chodil tehdejší terezínský správce Eppstein, pouze on směl s hosty mluvit, ovšem vždy za přítomnosti německých členů skupiny. Naučená lekce, kterou musel odříkat, i plán prohlídky byly sestaveny natolik obratně a působivě, že i zkušení pozorovatelé museli být překvapeni a zmateni. Jezdili s nimi přes město křížem krážem, pak se zase kousek šlo pěšky, takže se ztrácel jakýkoliv přehled o velikosti místa.⁴⁷

³⁹ PAVLÁT, Leo. *Židé – dějiny a kultura*. Praha: 2005. s. 74.

⁴⁰ *Židovské muzeum v Praze* [online]. 2022. [cit. 2022-11-06].

⁴¹ KÁRNÝ, Miroslav. *Terezínské studie a dokumenty 1996*. Praha: 1996. s. 218.

⁴² KÁRNÝ, Miroslav. *Terezínské studie a dokumenty 1996*. Praha: 1996. s. 220.

⁴³ tamtéž, str. 222

⁴⁴ tamtéž

⁴⁵ *Židovské muzeum v Praze* [online]. 2022. [cit. 2022-11-06].

⁴⁶ tamtéž, str. 212

⁴⁷ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství. I, Dějiny*, Brno: 2006. s. 222.

Nejnehoráznější lží, která byla předestřena členům delegace byla však ta o konečném táboře. V době jejich návštěvy v táboře žila již jen pětina z celkového počtu osob, které sem dosud byly deportovány. Konečným táborem se stal Terezín pro téměř 32 000 osob, které zde do té doby zemřely, dalších 68 000 bylo deportováno do míst vyhlazování na východě.⁴⁸

Rossel ve své pozdější zprávě prohlásil, že Terezín je konečným táborem, odkud nikdo, kdo sem přišel, není dále transportován. Přiložil dokonce vlastní fotografie, ilustrující šťastný život terezínských vězňů, zvláště dětí. Tyto děti však nedlouho po pořízení fotografií zahynuly v plynových komorách.⁴⁹

Nacistická propaganda dostala ve zprávě vše, co o Terezíně potřebovala. Himmler a jeho lidé se pokoušeli využít Terezín při všech svých zahraničně politických jednáních, která měla Německu zaručit lepší pozici v okamžiku kapitulace.⁵⁰

Dne 5. května 1945 Mezinárodní výbor Červeného kříže převzal terezínské ghetto pod svou ochranu. Téhož dne opustili Terezín i poslední SS a 8. května vstoupily do města první oddíly sovětské armády postupující na Prahu.⁵¹

⁴⁸ KÁRNÝ, Miroslav. *Terezínské studie a dokumenty 1996*. Praha: 1996. s. 210.

⁴⁹ PAVLÁT, Leo. *Židé – dějiny a kultura*. Praha: 2005. s. 76.

⁵⁰ PAVLÁT, Leo. *Židé – dějiny a kultura*. Praha: 2005. s. 76.

⁵¹ tamtéž, str. 77

3 UMĚNÍ V TEREZÍNĚ

Umění sehrálo v terezínském ghettu mimořádnou úlohu. Propagandistické poslání tábora umožňovalo, aby se v Terezíně do značné míry kulturní činnost rozvíjela. Měla oklamat vězně i celý okolní svět. O úspěchu této lživé propagandy svědčí výsledek návštěvy delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže. Velitelství kulturní činnost nepovažovalo za nebezpečnou, protože jak umělci, tak diváci byli dříve nebo později odsouzeni k smrti.⁵²

V prostředí naplněném zmarem a smrtí se všechny kulturní aktivity staly projevem duchovního vzdoru a protestu. Posilovaly vězňům sebevědomí, dodávaly naději uprostřed ponižování, hladu a každodenní nejistoty, upevňovaly a zušlechťovaly vztahy uvnitř vynuceného společenství.⁵³

V celách, kde se utvořil důvěryhodný kolektiv, se tajně rozvíjela pestrá a různorodá kulturní činnost. Besedovali zde umělci i nejrůznější odborníci. Tajně se pořádaly kulturní večery, při nichž se zpívalo a recitovalo, kněží organizovali modlitby. Vznikala zde nejen řada básní a jednoduchých kreseb, ale také mnoho jiných uměleckých děl, která mají dodnes ohromnou dokumentární hodnotu.⁵⁴

V této práci se zaměříme především na literární a divadelní činnost v terezínském ghettu. Zabývat se budeme nejen literárními tvůrci, kteří byli známi už před druhou světovou válkou, ale také těmi, kteří se proslavili až po neblahé zkušenosti s koncentračními tábory. Zaznají zde jména jako Karel Fleischmann, H.G. Adler, Otto Weiss, Ota Reich či Petr Kien. Z divadelní činnosti vyzvedneme dětskou operu *Brundibár* či kabaret Karla Švenka.

Mimo sféru literární patřilo význačné místo v terezínských kulturních aktivitách také výtvarnému umění a hudbě. Všechna tato kulturní odvětví měla přesah z jednoho do druhého. Kromě toho, že jak kresby, tak písně, tak texty dokázaly samostatně zrcadlit skutečnou hrůzyplnou tvář terezínského ghetta, tak se také vzájemně doplňovali. Próza byla často doprovázena kresbami, k divadelním hrám byla skládána hudba a k představením vytvářeny pozvánky a upomínkové programy. Jedno umění by bez druhého nebylo kompletní.

Společným rysem veškerých uměleckých oblastí bylo však posilování optimismu a víry v lepší budoucnost. Mnohá díla měla zřetelnou jinotajnou symboliku, která byla výrazem duchovního odporu vězňů.

⁵² PAVLÁT, Leo. *Židé – dějiny a kultura*. Praha: 2005. s. 72.

⁵³ PAVLÁT, Leo. *Židé – dějiny a kultura*. Praha: 2005. s. 72

⁵⁴ *Policejní věznice v Malé pevnosti* [online]. Terezín: Památník Terezín. [cit. 2022-11-06].

3.1 Literáti známí před druhou světovou válkou

3.1.1 Karel Fleischmann

Narodil se roku 1897 v Klatovech do českožidovské rodiny úředníka finanční správy. Už v raném dětství ho jeho otec přivedl k malování, později také k četbě české a světové literatury.

Nejprve vystudoval českou obecnou školu v Žamberku, posléze absolvoval studia na českém gymnáziu v Českých Budějovicích. Po maturitě také dokončil Lékařskou fakultu Karlovy univerzity.

Před válkou působil jako dermatolog a venerolog ve svém domovském městě. Literatuře a výtvarnému umění se věnoval pouze svátečně. Byl také členem levicově orientované avantgardní skupiny Linie.

První slovesné dílo vydává až jako zralý muž. Roku 1929 mu vychází kniha esejů *Prázdninová cesta*, v níž zachytil své dojmy z cesty na Korsiku. Svě vlastní zážitky studenta a pak doktora medicíny zpracoval v románu *Návrat* (1933), kde se odrážejí mimo jiné také zkušenosti staršího bratra ze zákopů první světové války.

Předmětem jeho tvorby byla vždy vlastní zkušenost, umocňována nejen neobyčejnou senzitivností jeho povahy i nelehkým osobním údělem, ale rovněž povoláním lékaře. Touto opravdovostí a bezprostředností jsou prostoupeny jeho dodnes živé fejetony, vydané pod názvy *S dlaní nad očima* (1936), *Prstem po mapě* (1936) a *Lidé v ordinaci* (1937).⁵⁵

18. dubna 1942 byl Karel Fleischmann s československým transportem dopraven do Terezína. Zde pracoval jako zástupce hlavního lékaře Ericha Munka, měl na starosti domovy pro přestárlé. Jeho postavení mu umožnilo dál literárně tvořit a také malovat. Stal se známou terezínskou osobností. Z tohoto období pocházejí tři soubory básní a próza *Terezínský den*.⁵⁶

Terezínská tvorba je dnes majetkem Židovského muzea v Praze, a kromě jednotlivostí publikovaných po válce v Židovských ročenkách nebyla dosud otištěna. Několik desítek básní v několika souborech psaných na stroji kompletoval v ghettu již sám autor – *Tragédie třetí díl*, *Terezínské panoptikum*, *Držet!*. Jeho dílo však dosud jako celek nevyšlo.⁵⁷

V jeho textech se podobně jako v jeho kresbách objevuje jak odpudivá tvář ghetta, tak záblesky naděje a víra v přežití. Terezín líčí v celé jeho děsivé hrůznosti, a přece

⁵⁵ MIKULÁŠEK, Alexej. *Literatura s hvězdou Davidovou*. Praha: 1998. s. 86-88.

⁵⁶ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 353.

⁵⁷ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 451.

nevyznívají jeho verše pesimisticky. Dává zaznívat motivům naděje a vybízí nepoddávat se, vzdorovat, bojovat za lidskou důstojnost a takto přemáhat strach a strádání, poníženi a pronásledování. Jinak tomu není ani v básních *Fidelio* a *L 607*, které jsou ukončeny metafyzickým závěrem, který dává alespoň několika vyvoleným naději.⁵⁸

V době masových transportů 23. října 1944 byl deportován do Osvětimi, kde se jeho stopa ztrácí.

3.1.2 Otto Weiss

Narodil se roku 1898 v Pardubicích. Už od dětství byl umělecky nadaný. Chtěl studovat hudbu, protože snil o kariéře hudebníka. Tohoto snu se musel vzdát, jelikož mu v tom zabránilo těžké zranění ruky, které utrpěl v první světové válce.

Vystudoval obchodní akademii a později začal pracovat v bance. V této době také začal psát své první verše, které jízlivě glosují situaci v Protektorátu.

Do Terezína byl deportován v prosinci 1941 se svou manželkou i s dcerou Helgou. V ghettu i nadále pokračoval s tvořením svých veršů. Vznikla zde sbírka *Tak bolely hvězdy*, která hovoří o životě za zdi tábora. Působivé verše konfrontují drsnou realitu ghetta s netečností přírody i otrlostí vězňů. Některé básně oslovují vězněnou ženu i dceru a občas vzpomínají na idylu domova. Objevuje se v nich mimo jiné také srovnání situace perzekvovaných Židů s cirkusovou drezúrou.⁵⁹

V Terezíně také vznikla jeho povídka *A viděl Bůh, že je to špatné* (1943), jejíž název parafrázuje věty biblické knihy Genesis. K tvorbě ho inspirovala představa, že Bůh, který je starý a bezmocný, není schopen změnit osud svého lidu. V tomto příběhu Bůh sestoupí mezi vězněné a stane se jedním z nich, aby se na vlastní kůži přesvědčil o jejich utrpení. Jedná se o výjimečné osobní svědectví z terezínského ghetta. Odhaluje rafinovanost lživé nacistické propagandy, která sloužila k oklamání okolního světa.

Podle vzpomínky dcery Helgy jí otec rukopis této povídky postupně nosil a ona text doprovázela vlastními ilustracemi. Celé společné dílo pak věnovali mamince k osmatřicátým narozeninám.⁶⁰

Nedlouho poté byl Otto Weiss zařazen do transportu do Osvětimi. Rodina, která odjela o tři dny později, se s otcem již nikdy nesetkala. Žena i dcera přežily, Otto Weiss však v říjnu roku 1944 zemřel.

⁵⁸ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 453.

⁵⁹ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 354-355.

⁶⁰ tamtéž, str. 354

Jeho jedinečný literární počín přečkal válku zazděný na půdě terezínských kasáren. Helga Weisssová dílo opatrovala a později zveřejnila pro budoucí generace.⁶¹

3.1.3 Hans Günther Adler

Narodil se roku 1910 v Praze v německojazyčné židovské rodině. V hlavním městě prožil velkou část svého dětství a dospívání.

Na filozofické fakultě Univerzity Karlovy vystudoval muzikologii, literární vědu a filozofii. Po ukončení studií pracoval jako tajemník pražského divadla Uranie. V té době se také seznámil s některými členy pražského kruhu německých autorů. Zároveň se sám začal věnovat próze a poezii.⁶²

Po nacistické okupaci byl v roce 1941 poslán na nucené práce na stavbě železnice. V únoru roku 1942 byl spolu se svou manželkou Gertrudou Klepetarovou a jejími rodiči deportován do Terezína.

V ghettu psal drobnější prózu a zejména poezii. Mezi nejznámější patří rané básně nazvané *Terezínské skládačky* (1942) a pozdější cyklus *Otázky* (1943). Verše z cyklu *Důvěra* věnoval své ženě Gertrudě, která pracovala v ghettu jako lékařka. Naopak v cyklu *Roční doby* proti sobě staví drsnou vězeňskou realitu a krásu a volnost přírody.⁶³

Na rozdíl od některých jiných terezínských básníků Adler zachovává ve svých textech přísnou formu. Dále se jeho díla vyznačují poměrně složitou obrazností.⁶⁴ Podle polského historika a literárního vědce Jacka Leociakova lze vysvětlit složitý, místy až rafinovaný styl básní jako duchovní reakci na prožívané hrůzy.⁶⁵

Roku 1944 byl deportován do Osvětimi, odkud byl transportován do pobočného tábora Buchenwald. Jeho žena i s celou rodinou zahynula v Osvětimi. On jako jediný z nich holokaust přežil.

Po osvobození se v roce 1945 vrátil do Prahy, kde nějakou dobu pracoval jako vychovatel dětí, které prošly koncentračními tábory, a také v pražském Židovském muzeu, kde pomohl vybudovat sbírky.

Ve snaze uniknout hrozícímu komunistickému převratu roku 1947 emigroval do Anglie. Žil v Londýně, kde působil jako spisovatel a vědec. Stal se historikem Terezína. Jeho rozsáhlá a bohatě dokumentovaná monografie o Terezínu je monumentálním dílem, které se stalo základním pramenem k poznání života za zdmi ghetta. *Terezín 1941–1945: Tvář nuceného společenství* analyzuje historii tábora, jednotlivé aspekty života v Terezíně

⁶¹ Československá bibliografická databáze [online]. Praha: ČBDB [cit. 2022-11-12].

⁶² ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství. I, Dějiny*, Brno: 2006.

⁶³ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 346.

⁶⁴ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 347.

⁶⁵ tamtéž, str. 348

a psychologii vězňů. Zároveň však do jisté míry kniha zpochybňuje význam terezínské kultury.

Samotný Adler konstatuje, že kulturu a duchovní život v Terezíně nelze hodnotit podle běžných měřítek, protože se odehrávaly v mezní situaci, což je pro posuzování zcela zásadní. On sám příliš přísně posuzuje estetické hodnoty terezínské básnické produkce, kterou zažil během dlouhé doby svého věznění v tamním ghettu, pro záplavu veršů užíval termín „terezínská rýmovací nemoc“, vyplývající z touhy uvězněných, jimž chyběla nějaká předcházející větší zkušenost s poezií, dosahovat vnitřního osvobození ze zoufalé hrozivé situace.⁶⁶ Podle něho kulturní život často postrádal substanci i důstojnost, zaslepoval své pasivní i aktivní účastníky a často se zvrhl v téměř nebezpečnou náruživost.⁶⁷

Tento názor pozdější badatelé nepřijali. Kulturu v Terezíně většina pamětníků i historiků vnímá jako osvobozující čin, který vězňům umožňoval zapomenout na tísnivou situaci, přinášel jim napřímení a naději.⁶⁸

K tématu holokaustu se vrací i v dalších dílech. Svůj životní příběh, od dětství stráveného v Praze, pobytu v německé škole až k nuceným pracím na stavbě železnice, pobytu v koncentračním táboře a emigraci do Anglie, vypráví v románu *Panoráma: Román v deseti obrazech* (1968).

Zemřel v roce 1988 v Londýně.

3.2 Amatérští literáti

3.2.1 Petr Kien

Narodil se v lednu roku 1919 ve Varnsdorfu jako český Němec s židovskými kořeny. Vyrůstal v zchudlé židovské rodině v Bzenci, pak v Brně.

Po maturitě odešel do Prahy, kde studoval šest semestrů na Akademii výtvarných umění. Jako Žid musel ale studia zanechat. Pracoval tedy jako knižní a reklamní grafik, vedl kurzy umění ve vinohradské synagoze a věnoval se soukromé tvorbě poezie, prózy a dramatických textů. Velké množství z těchto jeho raných textů se zachovalo u tety Marie Franklové v Bzenci.⁶⁹

V Terezíně se ocitl i se svou rodinou jedním z prvních transportů v prosinci 1941. Měl zde privilegované postavení, neboť spolu s dalšími výtvarníky byl zaměstnán v kreslárně Technické kanceláře v Magdeburských kasárnách. Magdeburská kasárna sloužila

⁶⁶ MIKULÁŠEK, Alexej. *Literatura s hvězdou Davidovou*. Praha: 1998. s. 426.

⁶⁷ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 321.

⁶⁸ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 360.

⁶⁹ MIKULÁŠEK, Alexej. *Literatura s hvězdou Davidovou*. Praha: 1998. s. 190.

jako místo, kde sídlily administrativa a židovské vedení ghetta. Petr Kien v kasárnách se svou rodinou dokonce bydlel.

Postavení, které v ghettu měl, mu umožnilo se dále umělecky angažovat. Jeho tvůrčí zrání proběhlo urychleně v těžkých podmínkách terezínského ghetta, kde vospěl v jednoho z nejvýznamnějších představitelů literatury. Podle germanisty Ludvíka Václavka tvoří Petr Kien nesporný vrchol německojazyčné literární tvorby v ghettu.⁷⁰

Kromě literární činnosti se věnoval v Terezíně také malířství. Na svých obrazech zachycoval především portréty spoluvězňů, ale také skici z běžného terezínského života. Kufr svých skic a kreseb ukryl na infekčním oddělení, kam nacisté nechodili.

V ghettu napsal malou hru pro tři osoby *Loutky* (1942), která se v českém překladu Zdeňka Lederera a v režii Gustava Schorsche uváděla dle svědků v táboře pětadvacetkrát. Text se bohužel nedochoval, ale dle všeho byla hra situovaná do nejmenované země pod tureckou nadvládou, kde se odehrával příběh princezny a jejích dvou milenců. Vojska hrozného tureckého vládce okupovala bezejmennou zemi, ve které se záhy objevil hrdina odhodlaný zabít tyrana. Příběh je zřetelně inspirovaný pražským atentátem na protektora Heydricha.⁷¹

Ve své lyrice podával autentický obraz hrůz a zážitků zoufalství i nepotlačitelné touhy po svobodě a radosti. V lyrickém cyklu *Morové město* (1943), který byl zhudebněn Gideonem Kleinem a v ghettu uváděn pod názvem *Mor*, dokázal autor zachytit surovou realitu, zasáhnout sféru snu i vyjádřit nadosobní humanistický nadhled, daný mobilizací vnitřních sil člověka oddaného tvořivému životu. Líčí zde město ohrožené morem, kde jsou obyvatelé vězněni a nikdo neví proč. Všichni však tuto situaci akceptují, starají se jen o to, aby přežili. Báseň je založena na konkrétních obrazech. Hovoří se v ní například o smutečních vlajkách, které vanou jako hejna havranů, nebo o ulicích, kterými drnčí vůz s mrtvolami.⁷²

Napsal také libreto k proslulé Ullmannově opeře *Císař z Atlantidy aneb Smrt vypovídá službu* (1943). Jedná se o dílo, ve kterém je personifikovaná Smrt, a které alegoricky naráží na nacismus. Mocný císař, vyhlašuje válku proti zlu. Vyzývá Smrt, aby nesla svůj prapor v čele vojska. Sama Smrt se na mašinerii ozbrojených hord, letadel a podzemních torpéd dívá s odporem. Cítí se uražena a odmítá usmrcovat lidi. Bojuje se dál, ale nikdo již neumírá. Inscenace byla vzhledem k příliš průhledné jinotajnosti zakázána.⁷³

⁷⁰ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízci*. Praha: 2016. s. 350.

⁷¹ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízci*. Praha: 2016. s. 351.

⁷² tamtéž, str. 351

⁷³ MIKULÁŠEK, Alexej. *Literatura s hvězdou Davidovou*. Praha: 1998. s. 190.

Dne 16. října 1944 byli všichni tvůrci *Císaře z Atlantidy* i s rodinami deportováni do Osvětimi, kde skončila životní cesta Petra Kiena.

3.2.2 Ota Reich

Narodil se v březnu 1914 v Praze, kde prožil celé dětství i dospívání. Vyrůstal v židovské rodině.

V rodném městě studoval práva, ale vysoké školy byly uzavřeny dříve, než stihl obhájit rigorózum. Doktorát práv zmeškal o pouhé čtyři dny, protože všechny české vysoké školy byly na popud nacistického Německa uzavřeny. Již v této době psal drobné verše, které příležitostně publikoval v časopisech.

V květnu 1942 byl s celou rodinou deportován do terezínského ghetta. V Terezíně pracoval na stavbě krematoria, kde byl později určen topičem. Díky této práci získával větší přiděly jídla pro své rodiče a sestru.

Jeho literární činnost je v ghettu vedena především snahou vzdorovat nacistické zvůli. Líčí denní realie terezínského života, ponížení, touhu po domově i sny. Právě sny jsou důležitým azylem před utrpením všedního dne v ghettu. Úlevou je také rozhovor s blízkými osobami, ať formou věnování jednotlivých básní, či přímo ve verších, jako je tomu v básni *Psaní*.⁷⁴

Ota Reich využívá tradičních básnických schémat. Poetikou mají jeho básně blízko k Šrámkovi nebo Wolkrovi. Wolkrovu tvorbu připomíná například *Terezínská balada*.⁷⁵ V této básni je tematizována práce v krematoriu. Skladba je postavena na dějových zvratech a momentu drsného překvapení. Zpočátku hovoří o naději, kterou přináší prominentní práce jemu i rodině, ale v závěru zjišťuje, že veškeré snahy jsou neudržitelné. Osobní tragédie je završena.

V básni *Návrat na krematoř* se autor opět vrací k motivu krematoria. Verše dokonce předpovídají, že po válce a po osvobození bude na místě krematoria postaven památník. Nápis na něm je výčitkou Boží nečinnosti. Tvůrce světa by měl spatřit to, co do té doby na zemi vidět nechtěl.

Nejen v této básni, ale i v jiných skladbách se objevují velmi výrazné křesťanské motivy. Ve verších se několikrát vyskytne Bůh, syn Boží a objevují se například i apoštolové. Tyto náměty můžeme naléznout v básních *Poslední apoštol* či *Prosinec*.

Veškeré básně posílal své sestře, které se podařilo verše propašovat z ghetta. Byly předány básníku Emanuelu Lešehradovi, který je autorem názvu Reichovy knihy –

⁷⁴ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 450.

⁷⁵ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 355.

Květy *terezínského ghettu* (1946).⁷⁶ Kniha se stala jediným českým souborem veršů, který vznikl v Terezíně a byl vydán bezprostředně po válce. Básnická sbírka je rozdělena do dvou částí. V té první jsou básně kratší a vypovídají o běžných věcech v ghettu – o transportu, o jídle, o ubytování, o stesku a odloučení. Ve druhé části jsou básně delší, sledují to, jak jde život v ghettu v jednotlivých měsících a na závěr se objevuje už výše zmíněná *Terezínská balada*.

V říjnu 1942 se Reich dobrovolně přidal k rodičům, kteří byli zařazeni do transportu do Osvětimi. Při selekci ho však vybrali na práci, takže rodina musela stejně čelit odloučení. Byl deportován do pobočného pracovního tábora Monowice, kde na přelomu roku 1942-1943 zemřel zimou a vyčerpáním.

Doktorem práv byl jmenován in memoriam po válce v listopadu 1945.

3.2.3 Periodikum Vedem

Tajně vydávaný rukopisný časopis, který vytvářeli chlapci z domova 1 v bloku 417 od prosince 1942 až do července 1944. Tvorbě se věnovalo na sto chlapců ve věku třinácti až patnácti let.

První číslo vyšlo při příležitosti založení domovní samosprávy ŠKID nazývané podle školy pro bezprizorné v porevolučním Petrohradu.⁷⁷ Veškeré události, týkající se nově vzniklé samosprávy se tvůrci snaží detailně popsat ve svém prvním článku. Úvodní odstavec praví: *„Založili jsme si samosprávu škid. Do nynějška si dělali chlapci pořádek na příkaz madrichů a to za nemilé asistence jejich hlasivek. Do nynějška se udržovala čistota, pořádek, disciplína a rozvíjel se kulturní život tak, že vlastně madrichim poroučeli, dělali plány a přikazovali, jak se co má dělat. Chlapci tančili podle toho, jak jsme jim pískali. Tím se zanedbávala Vaše iniciativnost a zabíjely vlohy, které v každém z nás dřímají, nemuseli jsme takřka myslet, za Vás mysleli madrichim, co se Vám nekázalo, to jste – jak jste mysleli – nemuseli dělat. My totiž věříme v něco, co bychom nazvali dobrým duchem kolektiva. Myslím tím asi toto: je-li leckdo jako jednotlivec nepořádný, nečistý a ledabylý, nepřipustí, aby kolektiv tím trpěl. Máte-li nyní samosprávu, je každý z Vás vlastně dvojím člověkem, ..já .. a .. my ... A té ledabylosti a nepořádnosti které by se po případě mohl dopustiti člověk .. já .. té se určitě vyhne součást kolektivu .. my ..“*⁷⁸

Redaktorem časopisu byl Petr Ginz (1928-1944), talentovaný literát i výtvarník. Mezi pravidelné přispěvatele patřil Hanuš Hachenburg (1929-1944), který strávil v Terezíně patnáct měsíců, do prosincového transportu 1943. Kromě reportáží, úvah a loutkové hry

⁷⁶ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 355.

⁷⁷ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 358.

⁷⁸ Dětský časopis *Vedem*, A 1317 (sešit I)

Hledá se strašidlo přispíval do *Vedem* básněmi, které byly po válce přetiskovány v antologiích. K dalším výrazným osobnostem patřil bratr básníka Jiřího Ortena Zdeněk Ornest.

Časopis byl zaplňován různými reportážemi, úvahami, povídkami, básněmi, kresbami či reflexemi. Vznikl tak zcela mimořádným počín, jelikož věznění chlapečci vnímaly okolní svět svými dětskýma očima a jejich tvůrčí pokusy proto přinášejí zcela nový rozměr. Jinak tomu nebylo ani v rubrice *Toulky Terezínem*. Jedná se o řadu reportáží, která představuje nejruznější místa v ghettu právě očima náctiletých. Vznikl tak zcela originální záznam tehdejších poměrů v táboře a přinesl nový pohled na tuto tematiku.

Každé číslo časopisu vycházelo v jediném exempláři a každý pátek večer se z nového čísla předčítalo. Vznikl celkem osmisetstránkový časopis, který se podařilo jednomu z chlapců, Zdeňku Taussigovi, zachránit.⁷⁹

Později začaly vznikat také další časopisy. Převážná většina z nich vznikala až v roce 1944, jako je tomu v případě časopisu *Rim, Rim, Rim, Noviny, Domov a Bonako*.

3.3 Divadelní činnost

3.3.1 Dětská opera *Brundibár*

Hudební skladatel Hans Krása a spisovatel Adolf Hoffmeister napsali společnými silami dětskou operu *Brundibár* v roce 1938. V polovině roku 1941 bylo představení připraveno a nacvičeno jako dárek k padesátinám ředitele sirotčince v Praze. Vše probíhalo v provizorních podmínkách a tajně, jelikož kulturní činnost byla v té době Židům odepřena. Jeviště bylo vytvořeno z prken, na kterých byly umístěny kulisy postav zvířátek s otvory pro obličej dětí. Představení bylo odehráno pouze dvakrát.⁸⁰

V srpnu 1942 byl Hans Krása transportován do Terezína, kam ho mnozí spolupracovníci i dětské herci nedlouho na to následovali. V ghettu pokračovalo vedení zkoušek na půdě Drážd'anských kasáren. Operu hrály i zpívaly děti. Do práce neustále zasahovaly transporty. Dětské herce odvážené na východ do jiných koncentračních táborů musely nahrazovat děti z nových transportů.

Po více než dvou měsících zkoušení měla opera v terezínském ghettu premiéru 23. září 1943 v Magdeburských kasárnách. Stala se nesmírně oblíbenou a měla velký úspěch. Do podzimu 1944, kdy z Terezína odjížděly poslední transporty, bylo odehráno více než 55 repríz.

⁷⁹ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 358.

⁸⁰ ŠTĚPKOVÁ, Tereza. *Brundibár (1943)* [online]. Terezín: Institut Terezínské iniciativy [cit. 2022-11-06].

Brundibár vypráví příběh o tom, jak dobro zvítězí nad zlem. Že boj nevinných dětí proti zlému Brundibárovi má šťastný a spravedlivý konec. Možná právě pro tuto povzbuzující zvěst se stala opera tak oblíbenou. Závěrečná část se stala přímo táborem hymnou: „*Brundibár poražen, už jsme ho dostali, zaviřte na buben, válku jsme vyhráli. Vyhráli proto jen, že jsme se nedali, že jsme se nebáli, že jsme si všichni svou písničku veselou do kroku zpívali...*“⁸¹

Na jaře roku 1944 se terezínské ghetto chystalo na návštěvu komise Mezinárodního červeného kříže. Představení *Brundibár* sehrálo tehdy významnou roli, jelikož bylo vybráno jako inscenace, která se komisi předvede. Vylepšené kulisy se přestěhovaly do velké sokolovny mimo ghetto, a také byl přidělen dostatek materiálu na výrobu kostýmů. Veškeré zkrášlovací úpravy musely proběhnout ze dne na den. Dokonce byly natočeny závěrečné scény opery pro propagandistický film *Vůdce daroval Židům město*.⁸² To, jak úspěšné bylo tohle falešné přesvědčování komise o vzorovém ghettu, už víme.

Krátce nato byli účastníci představení, děti i dospělí, deportováni do Osvětimi, kde byla většina z nich zavražděna.

Po 36 letech byla opera odehrána dětmi v Izraelské osadě Ayelet HaShachar.⁸³

3.3.2 Kabaret Ať žije život!

Za mistra terezínského kabaretu byl považován Karel Švenk, narozený roku 1917 v Praze. Působil jako komunisticky orientovaný herec, recitátor a agitátor. Za okupace založil soubor *Klub zapadlých talentů*, ve kterém účinkoval jako pianista. Soubor fungoval od roku 1934 až do roku 1938, kdy se konalo jejich poslední vystoupení.⁸⁴

Do Terezína se dostal už v listopadu 1941 jako člen Aufbaufkommando⁸⁵. Úkolem této pracovní jednotky bylo provést stavební úpravy stávajících terezínských kasáren a dalších budov v posádkovém městě. Bylo jim přislíbeno, že se budou moci svobodně pohybovat a o víkendech navštěvovat své rodiny. Ve skutečnosti se okamžikem příjezdu stali prvními vězni ghetta.⁸⁶

V ghettu působil jako režisér, producent a herec. Už na počátku roku 1942 v Sudetských kasárnách připravil první kabaretní scénku s mužským obsazením *Ztratila se menážkarta*.⁸⁷ Scénka měla úspěch, jelikož se věnovala aktuálním problémům

⁸¹ PAVLÁT, Leo. *Židé – dějiny a kultura*. Praha: 2005. s. 72.

⁸² ŠTĚPKOVÁ, Tereza. *Brundibár (1943)* [online]. Terezín: Institut Terezínské iniciativy [cit. 2022-11-06].

⁸³ MIKULÁŠEK, Alexej. *Literatura s hvězdou Davidovou*. Praha: 1998. s. 148.

⁸⁴ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 332.

⁸⁵ První transport vyslaný do Terezína, který měl za úkol připravit ghetto pro příjezd dalších transportů.

⁸⁶ STRÁNSKÝ, Matěj. *Aufbaufkommando (1941)* [online]. Terezín: Institut Terezínské iniciativy [cit. 2022-11-06].

⁸⁷ Potravinový lístek, který opravňoval k odběru jídel.

ghetta a svou komediální formou si získala mnohé příznivce. To umožnilo další divadelní vývoj v Terezíně.

Druhou Švenkovou prací bylo dílo *Ať žije život!* (1942). Tato revue už nebyla úplně reakcí na život v ghettu, jako spíš vyjádřením postoje vůči světovému dění. Premiéra se uskutečnila ve sklepě na brambory v Sudetských kasárnách. Součástí vystoupení byla píseň *Všechno jde!* plná optimismu, která měla takový úspěch, že se stala terezínskou hymnou. Jak uvádějí autoři terezínských deníků i pamětníci, píseň znali němečtí, holandští i dánští Židé.⁸⁸

Herecky vtiskuje kabaretu ráz trojice Cajlajs, Švenk a Töpfer. Každý z nich byl v něčem originální. Jiří Cajlajs byl nejlepší v číslech, která zesměšňují zjevy, které mu osobně jsou nejvíc proti srsti, a k jiným má postoj chladnější. Ota Töpfer byl živelným drastickým komikem, který by mohl vystupovat v jakémkoliv kabaretu. V neposlední řadě Karel Švenk, jehož každé slovo a každý tón byly jeho vlastním výtvořem.⁸⁹

Kabaret nesklízel pouze ohlasy. H. G. Adler zvláště ostře odmítá takové kulturní fenomény v ghettu, jako byly třeba jazzová skupina *Ghetto Swingers* nebo kabaretní vystoupení Karla Švenka. Proslulou píseň *Všechno jde!* vnímá jako sebeklam, „*strhující a bezmyšlenkový optimismus*“⁹⁰.

V přímém protikladu s Adlerem vysoce hodnotí Švenkovu píseň divadelníci Karel Lagus a Josef Polák ve své publikaci *Město za mřížemi*. Podle nich se refrén „*stal optimistickou a bojovnou písní českých vězňů*“⁹¹.

Karel Švenk byl v říjnu 1944 transportován do koncentračního tábora v Osvětimi, kde těsně před koncem války umírá.

⁸⁸ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 332.

⁸⁹ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 330.

⁹⁰ ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství. III, Psychologie*, Brno: 2006. s. 484.

⁹¹ LAGUS, Karel a Josef POLÁK. *Město za mřížemi*. Praha: 1964. s. 207.

4 TEREZÍN V UMĚNÍ

V literatuře najdeme mnoho prozaických děl věnujících se holocaustu, najdeme také díla, která se zaměřují konkrétně na problematiku terezínského ghetta. Přesně takové tituly budou součástí této kapitoly.

Knihy napsané přeživšími jsou z velké části spíše odborného rázu v podobě studií, například kniha *Město za mřížemi* od autorů Karel Lagus a Josef Polák nebo *Psychologie života v Terezínském koncentračním táboře* od Emila Utitze.

Existuje ale samozřejmě také celá řada beletristických titulů, jež se zabývají touto otázkou. Sem bychom mohli zařadit například Arnošta Lustiga a jeho *Noc a naději* či *Zloděje kufříů*. Dále Josefa Bora a jeho novelu *Terezínské rekviem* a nepochybně mnohé další.

My se v této části práce budeme věnovat třem literárním dílům, v nichž je vyobrazen autentický zážitek z ghetta Terezín. Hovořit budeme o knihách *A přived' zpět naše roztroušené* od Františka Roberta Krause, *Píšu a sešit mi leží na kolenou* od Hany Bořkovcové a *Nemám žádné jméno* od Dagmar Hilarové.

Vybranou literaturu spojuje hned několik záležitostí. Nejpodstatnější z nich je bezesporu společné téma šoa a Terezín. Neméně podstatnou otázkou je také podobný osud spisovatelů, kteří si prošli kvůli svému původu nesnadným životním obdobím, ale díky odhodlání a štěstí dokázali přežít a přinést na světlo světa očitě svědectví. V neposlední řadě tyto texty spojuje autenticita a autobiografické prvky.

Abychom mohli s těmito pojmy pracovat, musíme si uvědomit, že autobiografie má v literární teorii nejasnou pozici na pomezí literatury faktuální a fikční. Autobiografický text musí splňovat řadu kritérií mezi něž patří například to, že text musí být psán prózou ve formě vyprávění, tématem musí být individuální životní příběh, který je podáván retrospektivně a musí být zachována identita mezi autorem a vypravěčem a zároveň mezi vypravěčem a hlavní postavou. Výjimku tvoří deníkové záznamy, u nichž je retrospektiva porušena, protože takové texty zachycují pisatele v aktuálně prožívané přítomnosti.⁹²

Zvolené texty mají mnoho společného, to jsme již nastínili, ale kromě toho se v mnohém také odlišují. Cílem této kapitoly tedy bude jak hledání sjednocujících prvků, tak nacházení jinakosti jednotlivých příběhů.

Každé dílo bude rozebíráno podle následující osnovy. První vždy zazní život autora a výčet jeho literární tvorby. Následovat bude analýza vybraného textu, která bude obsahovat část o ději, hlavních postavách, kompozici a o motivech. V samém závěru kapitoly pak bude následovat komparace děl ve výše zmíněných aspektech.

⁹² SOUKUPOVÁ, Klára. *Autobiografie: žánr a jeho hranice*. Česká literatura: 2015 (49)

4.1 František Robert Kraus

Narodil se 14. října 1903 v Praze do židovské rodiny krejčovského mistra. Na pražském Josefově vyrůstal sám s maminkou, protože se jeho rodiče rozvedli.

Zprvu studoval v elitní klášterní škole, odkud pokračoval na Klasické gymnázium Modřany. Jelikož žil pouze s matkou, musel upustit od úvah nad dalším studiem, protože jim to jejich finanční situace neumožnila.

Zamířil proto do novin, aby mohl alespoň částečně přispívat na chod domácnosti. Pracoval jako zpravodaj Tribuny, České tiskové kanceláře a později jako rozhlasový hlasatel. Látku pro své reportáže čerpal většinou z prostředí periferie. Častým námětem byly nápravné ústavy a věznice.

Díky jeho výborné znalosti několika světových jazyků byl mnohokrát vyslán do zahraničí. Dostal se do Berlína, kde psal v roce 1933 o převzetí moci Adolfem Hitlerem, o tři roky později byl svědkem anšlusu Rakouska.

Za okupace se dostal pod silný tlak německých nacionalistů, kvůli kterému v roce 1938 odešel z rozhlasu. Pokusil se také o útěk, při kterém byl zatčen. Poté, v roce 1941, byl poslán do Terezína s Aufbaukommandem, tedy s prvními budovateli ghetta.

Vězněn byl později také v dalších koncentračních táborech v Německu a Polsku. Prošel Osvětimí, odkud byl přeložen na práci do pobočného tábora Gliwic. Na konci války se dostal do pochodu smrti, ze kterého se mu podařilo uprchnout. V květnu 1945 se vrátil zpět do Prahy.

Svoji životní pouť vypsal v autobiografických reportážích, které byly prvním česky psaným svědectvím o surovosti nacistického vyvražďování Židů.

První reportážní román *Plyn, plyn..., pak oheň* (1946) je obžalobou celého lidstva, které po dobu dlouhých let nebylo schopno čelit zvěrstvům, která se odehrávala.⁹³ Kniha líčí cestu židovského novináře přes Terezín do Osvětimi a Gliwic. Dílo má velkou poznávací a apelativní hodnotu. Jedná se také o jedno z prvních poválečných děl, které se zabývá tematikou šoa.

Ve druhé reportážní próze nazvané *A přived' zpět naše roztroušené...* (1946) zaznívají autorovy zážitky z koncentračního tábora Terezín. Publikace je informačně velmi bohatá, protože se autorovi podařilo zaznamenat mnoho důležitých událostí. Popisuje například to, když v roce 1942 byli muži z Aufbakommanda převezeni do Lidic, aby pohřbili zavražděné

⁹³ MIKULÁŠEK, Alexej. *Literatura s hvězdou Davidovou*. Praha: 1998. s. 209.

obyvatele obce. Kriticky se vůči knize staví literární historik Václav Běhounek, který ji považuje za „*fantasticky nadnesenou*“.⁹⁴

Román *David bude žít* (1949) má už více beletristický charakter než předchozí prózy. Vznikl na základě skutečné události líčící osud českého židovského lékaře procházejícího Terezínem a Osvětimí. Až po několika letech se lékař setkává se svým synem Davidem, o němž se domníval, že zahynul, a z něhož se stal houslový virtuos. Poznává ho podle vytetovaného čísla.⁹⁵

Dílo bylo poznamenáno cenzurou. Původně se román jmenoval *Šemarjáhu hledá Boha* a závěr příběhu se odehrál v Palestině, kam David odjel. Židovská tematika byla ale cenzurou eliminována nebo odsunuta do pozadí. V přepracované verzi se tedy závěr příběhu nese v budovatelském duchu. David se stává horlivým komunistou a zůstává v Československu, kde koncertuje dělníkům v továrnách.⁹⁶

Děj románu *Proměněná zem* (1957) je zasazen do severočeského pohraničí v době Mnichova, světové války a do prvních poválečných měsíců. Materiál k próze soustřeďoval již od května roku 1945, kdy cestoval po sudetském území, zapisoval svědectví pamětníků a sbíral fotografickou dokumentaci. Spisovatel Václav Řezáč označil *Proměněnou zem* za jakýsi prolog ke svým románům *Nástup* a *Bitva*.⁹⁷

Kat bez stínu (1984) je reportážní prózou zčásti se odehrávající v Terezíně, kterou posmrtně vydala Jazzová sekce. Kat zde není postavou ryze archetypální a fikční, jak tomu bývá hojně v evropské literatuře. Dílo je totiž věnováno skutečně existující osobě Adolfa Fišera, terezínskému katovi.⁹⁸

Autor nám v celé své tvorbě nabízí možnost sledovat ve fiktivním rámci skutečné příběhy lidí, vepsané do osudů jednotlivých postav, příběhy, které mají za cíl čtenáře varovat a donutit k zamyšlení.

František Robert Kraus zemřel 19. května 1967 v Praze.

4.1.1 A přived' zpět naše roztroušené

Osobní zpověď Františka Krause začíná v okupované Praze, ze které se snaží pod falešným jménem utéct přes hranice. To se mu však nepodaří a je zavlčen do vídeňské věznice, odkud je deportován zpět do Prahy.

⁹⁴ BĚHOUNEK, Václav. *Naše vězeňská literatura*. Kytice II, č. 9. 1947. s. 386-396.

⁹⁵ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 783.

⁹⁶ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 783.

⁹⁷ MIKULÁŠEK, Alexej. *Literatura s hvězdou Davidovou*. Praha: 1998. s. 209.

⁹⁸ tamtéž, str. 713

V listopadu roku 1941 je zařazen do vůbec prvního transportu do Terezína. Přijíždí s Aufbaukommandem (dále v textu jako AK), jehož členové mají za úkol připravit budoucí ghetto pro příjezd dalších vězňů.

František sleduje, jak se ulice ghetta postupně zaplňují. Všimá si hrozných podmínek, které všude okolo panují. Hlad, který starce nutí hledat v odpadních a nahromaděném blátě kousek jídla. Temné město, které je naplněné puchem čerstvých mrtvol v umrlících komorách. A první popravení, jimž musí Aufbaukommando spolu s Františkem kopat hroby za Ústeckými kasárnami.

V den poprav probíhají v Sudetských kasárnách modlitby za pověšené hochy a u jejich prázdných kavalců ostatní vězni zapalují svíčky. Alespoň v prvních měsících se v Terezíně najde prostor pro tichou vzpomínku na zemřelé. Postupně začíná v táboře umírat více a více vězňů, tudíž není možné se s každým z nich se vzpomínkou rozloučit. Probíhají hromadné smuteční modlitby, kdy se příbuzní a známí přicházejí rozloučit do ústřední umrlčí komory, kde jsou namačkány desítky rakví.

Po Heydrichově smrti je tato pracovní skupina dovezena do hořícího městečka Lidice⁹⁹, kde musejí hloubit hroby pro mnoho postřílených. Ještě před pohřbením vysvlékají mrtvým boty, které musejí odevzdat, a ze zakrvácených šatů vybírají občanské legitimizace.

Dalším úkolem AK bylo postavit krematorium, jelikož márnice už nestačily a všude kolem se povalovaly tisíce nepochovaných mrtvol. Stavějí dnem i nocí, zároveň s krematoriem budují také dráhu a kanalizaci. Tvoří ghetto, jedinečné město v Čechách a na Moravě.

V době, kdy ještě není postavena židovská trať Bohušovice-Terezín, musí nádražní četa docházet do Bohušovic pro příjíždějící transporty. František tuto práci oceňuje, je to jedna z mála možností, kdy se dostává ven, kdy se vyprostí ze zdí šedivého ghetta. Na nádraží ale na četku nečeká nikdy nic dobrého. Transporty bývají na cestě několik dní, takže se lidé v dobytčácích válejí ve vlastních výkalech, nemocní, slepí a hluchí, bez jídla a vody. Často při otevření vagonu není zřejmé, kdo je mrtvý a kdo je jen omámený. Ti, kteří na čerstvém vzduchu zavravorají, často přicházejí o život pod projíždějícími vlaky.

Zástupy přeživších pochodují po asfaltové silnici vstříc zdem Terezína. Někteří padají unaveni k smrti, někteří se snaží zjistit alespoň základní informace. Zaznívají otázky, jaké to uvnitř ghetta je, jestli jsou tam lidé bití, jestli mají hlad, co tam budou dělat děti, jestli je tam jejich matka. František se na tisíce otázek snaží trpělivě odpovědět,

⁹⁹ Vesnice, v níž bylo zastřeleno 173 mužů, ženy byly deportovány do koncentračního tábora a děti odeslány na poněmčení, na základě falešného podezření, že ve vsi žijí příbuzní strýjců atentátu na Reinharda Heydricha.

chce všem co nejvíce usnadnit jejich situaci. Vyslouží si dokonce přezdívku Mojžíš, neboť vodí zástupy do „země zaslíbené“, do Terezína.

Transportů přibývá a s jedním přijíždí také židovské oddělení z Bohnic. František mnohé z transportovaných poznává, zná je ještě z doby, kdy byli zdravými a pokojnými občany Prahy. Tito lidé v Terezíně ale dlouhou dobu nepobydou, protože mnoho z nich chřadne a stávají se z nich lidské stíny. Ten zbytek, který přežil je obratem poslán zpět na nádraží, odkud je čeká cesta na místo, kde z kohoutků neteče teplá voda, ale plyn.

V parném červenci roku 1942 opět František pochoduje na dráhu do Bohušovic, kam dorazil transport z Prahy. S sebou na nádraží bere také hochy, kteří ho uprosili, aby s ním mohli jít, kdyby náhodou dorazila z Prahy jejich matka. Také Krausík, jak Františkovi říkají spoluvězni, pokaždé hledá, zdali mezi nešťastníky není i jeho máma.

Tentokrát se dočká, prvotně si jí vůbec nevšimne, musí ho na ni upozornit až Pepa Lederer, člen doprovodu. Matka je shrbená, vyhublá, o holi a svého syna vůbec nepoznává. Ptá se, jak se jí vedlo, protože o sobě celé neměli žádnou zprávu. Vede si ji do zajetí, ze kterého není úniku.

Ghetto je přeplněné, nestačí již pobírat nově příchozí. Vězni polehávají na holých podlahách, na betonu, ve sklepích, po dvorkách, a to i za největšího mrazu. Zvyšuje se počet vlaků mířících na východ. Ihned, jak se dostavěla trať do Terezína, vzniklo nádraží uprostřed ghetta. Už se nemuselo chodit do Bohušovic.

Blížila se návštěva Mezinárodního výboru Červeného kříže. Započaly okrašlovací akce celého tábora, které měly za cíl vytvořit skutečný ráj Židů na zemi. Na náměstí vznikl nádherný park s hudebním pavilonem, kde denně vyhrává městská kapela. Baráky se natírají, stěny se čistí a vrata malují. Dětský koutek, v němž se batolí dětičky v bílém.

Komise chodí mezi lidmi a vidí jen roztomilá židovská děcka a starce posedávající na elegantních lavičkách na náměstí. Vše je zalito úsměvy přesně do chvíle, kdy odjedou krásná auta komise. Terezín se opět stává ghettem – tresty a transporty, hlad a nemocnice, žal a pláč, štěnice a krysy.

Od časného rána probíhá sčítání lidu. Všichni až na vážně choré jsou vyhnáni na prostranství u fotbalového hřiště. Na šedesát tisíc osob stojí v mrazivém dni od rána od šesti do večera do osmi. Nikdo neví, co se bude dít, šíří se panika. Obávají se, že se po tisících bude popravovat. Stojí zde bez jídla, bez vody, bez možnosti odejít si stranou. Jeden na druhého se dívá, jak vykonávají potřebu. Počty nesouhlasí, esesmani dupou po lidech, nikdo si nemůže být jistý, že přežije. Až večer se mohli vrátit zpět do vyprázdněného ghetta. Lidé se objímají radostí.

Dne 1. října 1944 je František poslán do koncentračního tábora v Osvětimi. Na levém předloktí má vytetované číslo B-11632. Dostává práci u Hugo Lemaitra, kterému má nosit vařící vodu v kýblech. Za nenáročnou práci má slíbené větší přiděly jídla. Že to není jen tak samo sebou zjišťuje ve chvíli, kdy vidí, že pracuje na místě, kde se prohledávají mrtvá těla zaplňovaných. Pátrá se v žaludcích a střevech po drahokamech, prstýnkách a jiných cennostech. Po prvním dni se František vymluví a k Hugovi se už nikdy nevrátí.

Dále popisuje bezcitné praktiky Mengeleho¹⁰⁰, který rozhoduje o osudu nově příchozích do Osvětimi. Pouhým ukázáním prstu rozhoduje o tom, koho čeká cesta rovnou do plynu, a koho čeká práce na galejích.

Dalším rozkazem, který František dostává je třídění věcí ve svlékárně. Zde třídí šatstvo, boty, brýle a vše, co zde zanechali lidé mířící na další selekci. Moc rád by zachránil některé osobní předměty, které zde nuceně zanechali jejich původní majitelé. Nachází v kůži vázané fotoalbum se zvěčněnými podobiznami dvou malých dětí. Když ale dozorce zahlédne, že se na fotografie dívá, zuřivě po albu šlape, aby z něho nic nezbylo.

Je svědkem také dalších osvětimských událostí. Přihlíží tomu, když si esesmani vybírají z hezkých černo vlasých Židovek tu, se kterou stráví večer. Je svědkem toho, když tři z těchto dívek leží mrtvé vyhozené z oken po tom, co své pány přestaly bavit. Sleduje, když jeden z vězňů, milovník psů, nechce zastřelit jednoho ze čtyř psů, které mají na bloku. Za tuto troufalost jsou mu rozdrceny všechny prsty tak, že o ně úplně přichází. Nehnutě se dívá na to, jak dozorcí přibouchávají dveře vagonu ve chvíli, kdy v něm má drožkář hlavu.

Když se v lednu 1945 začíná blížit Rudá armáda, evakuují se kvapně všechny tábory smrti v Horním Slezsku. Všichni vyhublí obyvatelé ghetta v tenkém pruhovaném šatě vycházejí vstříc pochodu smrti. František je evakuován překotně nejprve do Heydebrecku a následující den do Blechhammeru, dependance Osvětimi.

Zde hoří domy, mnoho mrtvých leží po blocích, esesmani střílí bez přestání, všude hlad, vši, mor, tyfus a kanibalismus. Topí se, vaří se, sedí se na mrtvolách. Vězňové jedí srdce a varlata svých druhů. František nachází své mrtvé kamarády bez ucha, které bylo odříznuté, vidí vězně s vyříznutými tvářemi, vidí mrtvolu s rozříznutým břichem, odkud ostatní vybrali játra.

Utíká odtud pryč. Daří se mu uniknout přes latríny, které musel proplavat, vylézá kanálem a šest hodin bourá prasklou zeď úlomkem šrapnelu. Uniká podél silnic do neznáma

¹⁰⁰ Josef Mengele, známý také jako Anděl smrti, prováděl v Osvětimi v letech 1943 až 1945 morbidní a sadistické experimenty na vězňích.

až tam, kde se ho ujímají chlapci z Rudé armády. Dostává se přes Katovice do Sandoměře, přes Užhorod až do válkou zničené Budapešti.

V květnu 1945 se František Kraus vrací zpět do Prahy.

Postavy

Příběh není příliš bohatý na konkrétní postavy. Vlastně bychom mohli říci, že celým příběhem prostupuje pouze jedna hlavní postava, kterou je František Robert Kraus. Ten je mladým a statným mužem, který se kvůli židovskému původu dostává s prvními budovateli ghetta za nepropustné zdi Terezína.

Jeho přístup k okolnostem je velmi racionální. Nepodléhá emocím a téměř v každé situaci dokáže zůstat nohama na zemi. Mohlo by se až zdát, že se v nepříjemných okamžicích stává nezúčastněným a odosobněným pozorovatelem. Opakovaně je vystavován tomu, že se setkává s všudypřítomnou smrtí a s porušováním vlastních morálních zásad. Musí kopat hroby pro zemřelé, prohledávat jejich mrtvá těla a sledovat bezcitné mučení vězňů, kteří se ničeho zlého nedopustili.

František je také ochotný trpělivě pomáhat druhým. Pokud někdo z jeho přátel potřebuje jakoukoliv podporu, vždy nabídne pomocnou ruku, a to i za cenu možného trestu. Útočiště u něho však nacházejí i zcela cizí lidé, kteří se ocitnou v nesnázích. Důkazem toho je například to, že vždy, když vedou z nádraží nový transport do tábora, tak starým a nemohoucím lidem nabízí své rámě, aby jim co nejvíce usnadnil cestu.

Když jsme zmínili jeho nezúčastněnost, neměli bychom opomenout ani Františkovo protikladné odhodlání bojovat o holý život. Kromě toho, že zvládá šest dlouhých let přežít každodenní nacistickou tyranii, dokáže také utéct s vypětím všech sil z bezvýchodného zajetí tábora Blechhammer.

Vidíme mnoho nejednoznačných a rozporuplných tvrzení o Františkově charakteru. Nemáme téměř žádné konkrétní a ucelené informace, které by nám dokázaly dokreslit obraz této postavy. Takový druh postav nazýváme postavami hypotézy, tedy ne zcela vysvětlitelné, neúplně determinované a pro čtenáře nedopověděné charaktery.¹⁰¹

V příběhu se mihne několik desítek dalších postav, které ale nemají určující roli. Obvykle do děje nikterak přímo nezasahují a jsou pouze jmenovány v jeden konkrétní okamžik. Sem bychom pro názornost mohli řadit prvního velitele terezínského ghetta Siegfrieda Seidla, dozorce činnosti AK Karla Bergela, vrchního strážmistra Zounu, spoluvězně Pepu Lederera, Otu, Romana, Václava a mnohé další.

¹⁰¹ HODROVÁ, Daniela. *Poetika literárního díla 20. století*. Praha: 2001. s. 547.

Kompozice

Dílo je koncipováno jako soubor autobiografických reportáží, které autor vydal jako jedno z vůbec prvních literárních svědectví ihned po válce.

Titul knihy *A přiveď zpět naše roztroušené* odkazuje na Izajášovo¹⁰² proroctví, které předpovídá, že Hospodin opět shromáždí svůj lid v Zemi zaslíbené, poté, co byl rozprášen do všech koutů světa. Jedná se o prosbu k Všemohoucímu, dle modlitby Avinu Malkeinu¹⁰³. Tento titul považujeme za metaforický.

Knihy je rozčleněna do čtyř částí podle toho, kde se příběh zrovna odehrává. Jednotlivé části jsou pojmenovány *I Praha*, *II Terezín*, *III Osvětim* a *IV Domů*. V rámci tohoto členění se děj dále dělí na jednotlivé kapitoly, jejichž název předjímá, čeho se následující úsek příběhu bude týkat. Jsou za sebou kauzálně řazeny podle toho, jak se jednotlivé události postupně odehrávaly. Nutné je ale podotknout, že kapitoly na sebe dějově nikterak nenasazují, jedná se spíše o sled jednotlivých reportáží, které jsou tematicky pospojovány v jedno celistvé vyprávění díky hlavnímu protagonistovi. To znamená, že se zde využívá kompozice řetězová, při které na sebe jednotlivé události volně navazují a jsou spojeny právě hlavním hrdinou.

Hlavní postava je v příběhu zároveň také vypravěčem, hovoříme tedy o vypravěči intradiegetickém. A jelikož František Kraus vypráví příběh, kterého se sám účastnil, můžeme dále říci, že se jedná o vypravěče homodiegetického.¹⁰⁴ Příběh je čtenáři vyprávěn pomocí ich-formy, která je účinným prostředkem pro osobní zpověď, kdo jiný, než hrdina sám, dokáže podrobně popsat své nitro a své myšlenky.¹⁰⁵

Autor využívá při vyprávění příběhu chronologický postup, který je několikrát narušen momenty, ve kterých vyprávění předbíhá události, jedná se o tzv. anticipaci.¹⁰⁶ V tomto konkrétním případě se jedná o anticipaci přímou, jelikož se předjímané budoucí události skutečně stanou. Takto se dozvíme například, že František už nebude mít možnost srovnat účty s vedoucím jejich komanda „*Marně jsem jej hledal později, jako volný člověk, po pláních Polska. Nenašel jsem ho.*“¹⁰⁷, nebo že Židovka Eva se už nikdy nevrátí zpátky do Prahy „*Tam na ni čekal její snoubenec, MUDR. Leoš Kvapil. Nedočkal se.*“¹⁰⁸

Co se týče jazykové stránky, kniha je napsána spisovným jazykem, obecná čeština se zde vůbec nevyskytuje. Jelikož se nacházíme v prostředí koncentračního tábora,

¹⁰² Starozákonní prorok, jehož jméno bychom v češtině mohli vyjádřit jako *Hospodin je spása*.

¹⁰³ Židovská modlitba, *Otče náš, Králi náš*, je součástí liturgie deseti dnů pokání.

¹⁰⁴ RIMMONOVÁ-KENANOVÁ, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Brno: 2001. s. 103.

¹⁰⁵ DOLEŽEL, Lubomír. *Narativní způsoby v české literatuře*. Praha: 1993. s. 48.

¹⁰⁶ HODROVÁ, Daniela. *Poetika literárního díla 20. století*. Praha: 2001. s. 491.

¹⁰⁷ KRAUS, František. *A přiveď zpět naše roztroušené*. Praha: 2021. s. 137.

¹⁰⁸ KRAUS, František. *A přiveď zpět naše roztroušené*. Praha: 2021. s. 125.

jsou zde čteně využívána cizí slova. Jedná se především o výrazy německého původu, které označovaly různé táborové orgány, například označení pro nejvyššího představitele táborové samosprávy „*Judenälteste*“¹⁰⁹, označení místa, jako terezínského starobince „*Seichenheim*“¹¹⁰ či různé příkazy „*Eissler, auswaggonieren!*“¹¹¹

Autor zde také hovoří o nové terezínské řeči, pomocí které se byli schopni dorozumět Němec s Čechem, Holanďan s Dánem a Maďar s Polákem. Do místní mluvy ghetta patří výrazy jako *sícha*¹¹², *ajnclik*¹¹³, *kripák*¹¹⁴, *linsovka*¹¹⁵.

Poskrovnou nacházíme v díle rovněž obrazná pojmenování. Jmenujme synekdochu „*odjela cvokárna Bohnice*“¹¹⁶ nebo „*lidstvo se přihrbilo*“¹¹⁷, personifikaci „*světlo leželo na mých víčkách*“¹¹⁸, nebo metonymii „*cyklonové peklo*“¹¹⁹ jako označení pro Osvětim.

Explicit příběhu opět nechává vyznít úvodní verš z modlitby Avinu Malkeinu.

Motivy

Vyznění celého díla je velice zádušné a pochmurné. Jinak tomu nebude ani u motivů. Nejvýznamnějším námětem je v tomto příběhu smrt, která se stává náplní téměř každé kapitoly. Objevuje se zde v mnoha podobách a obměnách. Setkáme se se strachem ze záhuby, se samotným odchodem ze světa, který je většinou násilný a předčasný, a také s tím, co nastává po skonu života. Jsme svědky pohřbívání zemřelých do masových hrobů, hromadných kremací i okrádání a zohavování mrtvých těl nebožtíků.

Do souvislosti se smrtí bychom mohli vnést motiv nadvlády a moci. Dlouhá léta jsou Židé perzekuováni, vězněni a vyvražďováni kvůli své rasové příslušnosti. To vše se děje na základě rozhodnutí mocnějších a vlivnějších jedinců, kteří se cítí být nadlidští. Miliony zbytečně zmařených životů v důsledku toho, že lidstvo umožnilo ponechání autority v nesprávných rukou.

Dalším významným námětem je trýznění koncentráčnicků z pouhého rozmaru a pro pobavení. Pokud přistoupíme na to, že vězni umírali především kvůli špatným životním podmínkám, kterým byli účelně vystavováni, tak některá úmrtí byla zcela jiného rázu.

¹⁰⁹ KRAUS, František. *A přiveď zpět naše roztroušené*. Praha: 2021. s. 27.

¹¹⁰ KRAUS, František. *A přiveď zpět naše roztroušené*. Praha: 2021. s. 54.

¹¹¹ tamtéž, str. 49

¹¹² Přestárý člověk, obyvatel starobince.

¹¹³ Vězeň, který byl deportován do Terezína nikoli v transportu, ale jako jednotlivec.

¹¹⁴ Příslušník německé kriminální policie.

¹¹⁵ Čočková polévka.

¹¹⁶ tamtéž, str. 68

¹¹⁷ tamtéž, str. 56

¹¹⁸ tamtéž, str. 153

¹¹⁹ tamtéž, str. 88

Výše jsme zmínili například úmyslně setnutou hlavu drožkáře dveřmi vagónu, nebo udupané nešťastníky za pouhou prosbu o vodu.

Svou váhu má v této knize rovněž motiv stáří. Staří lidé jsou často velmi bezmocní a odkázaní na pomoc druhých, což je pro Františka Roberta Krause obrovským tématem. Několikrát se ocitá v situaci, kdy sám nabízí pomocnou ruku osobám stářím znevýhodněným. Příběh nám nabízí dokonce vhled do srdcervoucích událostí, jako když zubožený mladík nese na zádech svého zesláblého otce, aby ho zachránil před jistou smrtí, která by ho čekala, kdyby při pochodu smrti jen o málo zaostával za ostatními. Jakmile mladík dojde i s otcem na zádech do tábora, zjišťuje, že mu už bohužel stejně není pomoci, cestou zemřel.

Jediným zábleskem naděje je za zdmi ghetta víra. Víra v nové lepší zítřky, v sám sebe, a především v Boha.

4.2 Hana Bořkovcová

Narodila se 4. června 1927 v Praze s rodným příjmením Knappová. Vyrůstala v židovské rodině, ve které otec provozoval firmu zásobující zubní ordinace.

V rodném městě navštěvovala nejprve obecnou školu, ze které pak pokračovala na gymnázium. Kvůli zavedení zákonů omezujících židovské obyvatelstvo byla z gymnázia vyloučena. Ve studiu tedy pokračovala na židovské městské škole.

Do ghetta v Terezíně byla deportována v pouhých šestnácti letech. Spolu s ní byli odvedeni v červenci roku 1943 i rodiče a mladší bratr. V táboře pracovala jako pomocnice vychovatelky vězněných dětí. V této době si také psala osobní deník.

Na podzim roku 1944 se rodině nevyhnula velká vlna transportů do Osvětimi. Společně s matkou prošly selekcí a byly vybrány pro práci v táboře v Kurzbachu. V lednu následujícího roku obě nastoupily do pochodu smrti. Po cestě do dalšího vyhlazovacího tábora se ale naštěstí dočkaly konce války, takže se mohly bezpečně vrátit do Prahy.

Otec s jejím bratrem se už nevrátili, byli zavražděni v Osvětimi.

Po válce se věnovala především své početné rodině, jelikož měla pět dětí. Mimo výchovu se oddala také literární činnosti. Nejprve začala publikovat časopisecky. V šedesátých letech se angažovala v měsíčnících *Plamen* a *Host do domu*.

Roku 1971 vyšla její prvotina *Světýlka*, soubor povídek prokládaných krátkými úvahami. Hned v několika povídkách je přítomna reflexe šoa.¹²⁰ Jinak tomu není

¹²⁰ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 861.

ani v poslední povídce souboru *Noční tažení*, kde se mísí téma rodičovských povinností s kusými vzpomínkami na válečné události.

Hana Bořkovcová je autorkou několika knih pro děti a mládež. Jednou z nich je kniha *Zakázané holky* (1995), ve které se objevuje zřetelná dichotomie židovské a nežidovské postavy. Ačkoliv je próza primárně určena mladým čtenářkám, čemuž je podřízena celá koncepce knihy, je v ní obsažena pestrá škála motivů souvisejících s nacismem, antisemitismem a holokaustem.¹²¹

Děj nás uvede do retrospektivně vyprávěného příběhu Nežidovky Janky, která ve stáří vzpomíná na svoji židovskou kamarádku Dinu. Příběh se odehrává od léta roku 1940 do podzimu 1941. Během tohoto období přestane Dina navštěvovat školu, jelikož v platnost vešly norimberské zákony. Janka však s Dinou udržuje přátelství i přes zákazy až do chvíle, kdy Dinina rodina odjede transportem z města.

Do koncentračního tábora je situován autobiografický román *Soukromý rozhovor* (2004), který je plný syrové reality i naivní stylizace.¹²² Autorka zde otvírá mimo jiné řadu často opomíjených témat, jako jsou sexuální násilí osvobozujících vojáků i poválečný antisemitismus.

Text je netradiční svou formou soukromého rozhovoru mezi starým a mladým „já“ bezejmenné hlavní hrdinky. Stará žena vzpomíná na dobu, kdy byla dítětem, a provází své dětské já. Příběh zachycuje období mezi lety 1933 až 1945. V tomto více než desetiletém časovém úseku sledujeme šťastné dětství před válkou, věznění v Terezíně a dospívání v Osvětimi.¹²³

S historickými reáliemi je v díle pracováno velmi obecně. Jsou tedy kladeny vyšší nároky na čtenářovo povědomí o dějinách. Mladá dívka sice hovoří o kasárnách, které se jmenují podle německých měst, o transportech z Dánska, komisi Červeného kříže a dětské opeře, ovšem název Terezín v próze za celou dobu nezazní.

Spisovatelka si v letech 1940 až 1946 vedla deník, který zachycuje válečná léta, ale především také nucený pobyt v terezínském ghettu. Deník byl v roce 2011 posmrtně publikován pod názvem *Píšu a sešit mi leží na kolenou*. Můžeme v něm naléznout autorčiny niterní pocity. Tím se liší deníkové záznamy chlapců a dívek. Chlapci svému deníku obecně pocity nesvěřovali, zatímco dívky ano.¹²⁴

¹²¹ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 819.

¹²² HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 798.

¹²³ tamtéž, str. 808

¹²⁴ tamtéž, str. 392

Intimní bilance nad životem i úvahy o víře a otázka přítomnosti Boha během šoa jsou ve všech autorčiných dílech výrazně autobiografické. Díky nim můžeme nahlédnout za zdi nejen terezínského ghetta.

Hana Bořkovcová zemřela po krátké nemoci 25. února 2009.

4.2.1 Píšu a sešit mi leží na kolenou

Soukromý deník Hany Knappové, ve kterém autorka zaznamenala svůj život v letech 1940 až 1946. Toto období zásadně poznamenalo její osobní i tvůrčí život.

Své psaní začíná Hana právě ve chvíli, kdy v létě roku 1940 dostává od maminky svůj první deník na zámeček. Může si do něj tedy poznamenávat vše bez toho, aby trnula, že si ho může přečíst její bratr Míša.

V každé volné chvíli si zaznamenává události, které se v jejím životě dějí. Jinak tomu není ani ve chvíli, kdy přestupuje na židovskou měšťanku v Jáchymovské ulici. Učit jí bude teta Jiřina, kterou si v té době velmi oblíbí. Hana jí půjčuje peníze, když nepřichází výplata. Snaží se, aby jí ostatní děti ve škole nezlobily, protože je nemocná a k tomu musí hodně pracovat, aby se užívala. Dokonce se Jiřinu snaží utišit ve chvíli, kdy její mládenec odjíždí lednovým transportem do Polska.

Postupně z města odjíždí další a další transporty, které postihnou i Haninu dobrou kamarádku Tyldu. Tyldě skrze svůj deník píše psaní, ve kterých se jí zpovídá tak, jako kdyby byly spolu.

Válečné události se stále přiostrují, kvůli čemuž se uzavře měšťanka, kterou Hana navštěvuje. Protože neví, co s volným časem, začíná pracovat na Hagiboru¹²⁵, kde pomáhá s péčí o malé děti. Tam se také setkává s mladým a pohledným sionistou¹²⁶ Zeevem, který Hanu naprosto uhrane. Dlouhé měsíce je do něho platonicky zamilovaná, a to i ve chvíli, kdy se dozví, že Zeev tvoří pár s její přítelkyní Lízou. Hanino pobláznění se prohloubí v den jejich narozenin, kdy ji Zeev nevině políbí. Tím se ale naruší přátelské pouto s Lízou, již nedokáže vztah se Zeevem odpustit.

Hana se snaží neustále vzdělávat, čte mnoho knih a některé si dokonce přepisuje do svého deníku, aby si v nich mohla číst, kdyby byla povolána do transportu. Čte například Čapka, Rilkeho, Němcovou nebo Nerudu.

To, čeho se nejvíce obává, nastává v červenci roku 1943, kdy odjíždí s rodiči a bratrem Míšou do Terezína. Změní se jim tím život od základu. Hana už si nemůže zapisovat do svého deníku kdykoliv se jí zamane, musí to stihnout vždy do desáté hodiny večerní, kdy je povinnost v celém ghettu zhasnout. Přes den ale také není mnoho času

¹²⁵ Domov sociální péče.

¹²⁶ Ideový směr, jehož hlavním cílem bylo přesídlení Židů do židovského státu, do Izraele.

na psaní, jelikož má každý vězeň pracovní povinnost. Všude jen strach, hlad, zima, nemoci a beznaděj.

Pracovní povinnost se týká také Hany, která vystřídá hned několik pozic. Začíná v úklidovém oddělení, nosí prkna, v terezínském sklepe přebírá shnilé brambory, dostává se k práci u ševce, až nakonec vykonává práci jí nejmilejší – opět může pečovat o děti, tentokrát v terezínském dětském domově.

Bohužel opatrování dětí v podmínkách ghetta nepřináší pouze radost. Dennodenně se setkává s hladovými dětmi, které nechápou, co se to s nimi děje. Jsou namačkány v malém prostoru, kde jich žije dvakrát tolik, než kolik se jich tam vejde. Aby si mohly malovat, musejí si vzájemně půjčovat malinké zbytky tužek, kterých je méně než jich. Hana jim ale pomáhá překonávat hrůzu terezínských dní, stará se o ně, obléká je, krmí je a ukládá na kavalce. Absolvuje s nimi také představení *Brundibár* (viz kpt. Dětská opera *Brundibár*), ve kterém její svěřenci vystupují.

V Terezíně se opět shledává se svými přáteli, znovu tráví čas s Lízou, Daisy, Milenou a Rudim, se kterými se scházela už na Hagiboru. Jeden druhému pomáhají vydržet v nejtěžší době. Líza dokonce také pracuje u dětí, má více zkušeností, o které se s Hanou může podělit.

Ve svém deníku Hana popisuje jeden z nestrašnějších dní v Terezíně, 11. listopadu 1943. Toho dne dochází ke sčítání lidí, ke kterému se musejí dostavit všichni vězni, kromě těch nejnemocnějších. „*Jak asi vypadali? V noci zůstalo na louce několik mrtvých. Ti k těm nejnemocnějším nepatřili.*“¹²⁷ Čtyřicet tisíc lidí je vyhnáno do listopadového chladu do Bohušovické kotliny, kde jsou po jednom sčítáni. Nikdo neví, jestli se stihnou na noc vrátit, celé to trvá 14 hodin. Haně i její rodině se podaří sčítání ve zdraví přežít, ne každý měl ale takové štěstí. „*Když jsme přišli do Terezína, na osvětlenou půdu do pomalu oživujícího se domu, když jsme poprvé slyšeli zašumět vodu do umývadla – tu jsme prostě věděli, co je to zázrak.*“¹²⁸

Následující dny jsou pro Terezín opět jen deštivé a šedivé. Hana každou možnou příležitost využívá ke čtení, které jí v tamních podmínkách pomáhá žít život plně a zrale. Uchyluje se k četbě Maeterlincka, Kasteina, Neffa, Rilkeho a Goetheho.

Těsně před Vánoce začínají sílit transporty do Polska. Rodině odjíždí mnoho známých, včetně babičky a Jiřiny maminky. Oběma pomáhají sbalit věci do malých zavazadel, do kterých se vše potřebné v žádném případě nemůže vejít. Všichni si v tu chvíli plně uvědomují, jak nejisté je přečkat další zítřek.

¹²⁷ BOŘKOVCOVÁ, Hana. *Píšu a sešit mi leží na kolenou*. Praha: 2011. s. 169.

¹²⁸ BOŘKOVCOVÁ, Hana. *Píšu a sešit mi leží na kolenou*. Praha: 2011. s. 169.

Hana se v deníku vypisuje ze svých nejintimnějších pocitů a myšlenek. Dotýká se také témat jako sociální nespravedlnost, méněcennost žen ve společnosti, mnohoženství či nepříjemností spojených se „*dny v měsíci s červeným křížkem, kdy má žena nervy nejvíce napjaté.*“¹²⁹

V ghettu se setkává s chlapcem Pavlem, se kterým se sblíží natolik, až se jednoho květnového večera políbí. Je z toho ale velmi rozpačitá, jelikož si uvědomuje, že kdyby k tomu došlo před rokem doma v Praze, byl by to pro ni zázrak, ale že teď není před rokem. Proto se pouhý měsíc na to rozcházejí, Pavel si totiž našel jinou dívku.

Pracovní okolnosti svedou Hanu dohromady se Zeevem. Ten ji přemluví, aby přespala jednu noc u něho, protože by ji neměl ráno kdo probudit do práce. Ona souhlasí, takže se vydají k němu. Políbí se, svlékají se, objímají se, ale Hana nakonec přeci jen odejde.

V říjnu roku 1944 dostává celá rodina předvolání do transportu. Odjíždějí všichni spolu, rodiče, Hana i Míša. „*Můžeme přestat šetřit papírem. To napsané tu budeme muset nechat a čisté listy nedovezem. Přijedem, svlečení ze všeho svého, člověk vedle člověka zas o něco těsněji.*“¹³⁰ A skutečně, v Osvětimi ani v pracovním lágru Kurzbach nevzniká žádný písemný záznam.

Zápisky pokračují až po tom, co se postřelené Haně a její matce podaří pěšky evakuovat do 50 kilometrů vzdáleného ruského města Wohlau, ve kterém se dočkají pádu Berlína a osvobození Ruskou armádou.

Jsou navraceny zpět do Prahy, kde je čeká zjištění, že už se neshledají s otcem ani s Míšou. Matka se velmi trápí. „*Ztratila dva lidi, které si zvolila v životě za jistotu, za krásu, za lásku, za vzrušení života, ztratila člověka, kterého stvořila.*“¹³¹ Ztratily mnoho, ale zbyli jim přátelé, kteří jsou ochotni pomáhat. Poskytnou jim ubytování a radí Haně, aby se vrátila zpátky do školy. Postupně si zvykají na ztrátu, kterou utrpěly. Vracejí se do života, který žily ještě před válkou. Uvědomují si, že *nechtěli být zachráněni do ráje, ale do života.*¹³²

Z koncentračních táborů se začínají vracet známí, mezi kterými je Líza a Zeev. Nejsou si však už vůbec blízcí. Hana si našla nové přátele. Jedním z nich je Aleš, který si v minulosti prošel také strašlivými událostmi, takže je velmi zranitelný. Ani neví jak, a daří se jí Aleše otevřít k upřímnosti a k lásce. To právě on z dívky udělá ženu. Zpočátku se obávají, že by Hana mohla neplánovaně otěhotnět, ale již po krátké době jim dochází, že si to vlastně oba přejí.

¹²⁹ tamtéž, str. 224

¹³⁰ BOŘKOVCOVÁ, Hana. *Pišu a sešit mi leží na kolenou*. Praha: 2011. s. 266.

¹³¹ BOŘKOVCOVÁ, Hana. *Pišu a sešit mi leží na kolenou*. Praha: 2011. s. 297.

¹³² tamtéž, str. 286

Proto už v listopadu roku 1946 přichází na svět chlapec Jakub Bořkovec.

Postavy

Hlavní ženskou postavou příběhu je Hana Knappová, která si vede soukromý deník, do kterého si zaznamenává své niterné pocity. Díky tomu se o ní dozvídáme to, jak moc jí záleží na přátelích a rodině. Mimo to se Hana velmi zajímá o literaturu a vzdělání celkově. Je pro ni zásadní, aby se obklopovala dobrými knihami, které pro ni v ghettu znamenají jediné světlo ve tmě. Velice ráda se také stará o druhé, vlastně bychom mohli říci, že celý svůj život zasvěcuje dětem. Pečuje o ně před válkou, v Terezíně a později i v osobním životě. Další její podstatnou vlastností je to, jak v každé situaci dokáže zachovat chladnou hlavu. Vše řeší s rozvahou a téměř nikdy nejedná impulzivně. Každou věc mnohokrát promyslí před tím, než začne jednat. Možná i díky tomu se jí podaří válečné nástrahy přežít a překonat.

Kniha není příliš bohatá na postavy, které by se v příběhu značně projevovaly. Postava Hany je zde zcela klíčová, ostatní postavy mají spíše vedlejší roli. Mezi ně patří například otec, bratr Míša, teta Jiřina, přátelé Rudi, Tylda, Líza a Zeev, nebo také terezínský přítel Pavel.

Za zmínku ovšem stojí Hanina matka, která své dceři daruje deník, který odstartuje její tvůrčí činnost. Doprovází ji také po strastiplné cestě koncentračními a pracovními tábory. Po celou dobu je Haně velkou oporou. Především díky ní se její dceři podaří přežít pracovní lágr v Kurzbachu, protože ji zachrání na poslední chvíli z marodky, ve které nedlouho na to zastřelí všechny raněné. Dokonce Hanu se zraněnou nohou dostává do 50 kilometrů vzdáleného Wohlau, kde se společně dočkají osvobození Rudou armádou.

Své místo má v příběhu také Aleš Bořkovec, který se objevuje až v samém závěru deníkových záznamů. Vstupuje Haně do života krátce po konci války, kdy najdou jeden ve druhém oporu po všem zlém, co oba prožili. Je prvním Haninou vážnou známostí. Jsou natolik spříznění, že rok po jejich seznámení přijde na svět jejich první společný syn.

Všechny výše zmíněné postavy bychom podle Daniely Hodrové mohli řadit mezi tzv. postavy hypotézy. To je takový druh postav, které jsou věčně nehotové, mnohotvárné a tvořící se jakoby teprve v textu.¹³³ Mohli bychom říci, že jsou nejednoznačné a nedostatečně charakterizované. Informace nejsou explicitní, o zevnějšku postav máme neúplné představy a nedokážeme zcela předvídat chování aktérů. Budeme-li vycházet z předpokladu, že autor deníku nemůže přinášet zcela implicitní a vnitřní informace o každé osobě, která do příběhu vstoupí, tak tento typ postav bude pravděpodobně u textů s autobiografickými prvky převládat.

¹³³ HODROVÁ, Daniela. *Poetika literárního díla 20. století*. Praha: 2001. s. 467.

Kompozice

Příběh *Pišu a sešit mi leží na kolenou* je rozdělen do devíti sešitů, podle toho, jak si Hana Bořkovcová postupně zaznamenávala životní události. V jednotlivých sešitech jsou autorčiny prožitky členěny do krátkých zápisů, které jsou vždy uvedeny konkrétním datem. V některých případech je datum doplněné také informací o místě, ve kterém zápis vznikl. Tak je tomu především ve zlomových okamžicích, kdy Hana mění místo svého působení. První záznamy byly psány v Lesně a v Praze, ale nedlouho na to se psaní přesouvá za zdi terezínského ghetta.

Vypravěčka používá ich-formu, kterou bychom zde předpokládali, protože se jedná o soukromé zpovědi, které zpočátku nebyly určeny pro širší veřejnost. Hana vypráví příběh, v němž byla sama účastnicí, můžeme tedy říci, že je homodiegetickým vypravěčem. A jelikož v příběhu vystupuje jako jedna z postav, hovoříme o vypravěči intradiegetickém.¹³⁴

V kompozici příběhu je využíván princip kalendářní, který vychází z přirozené časové posloupnosti dní, kalendářních měsíců i let. S tím souvisí i chronologická kompozice, která předkládá děj tak, jak šly jednotlivé události za sebou. Mohli bychom se domnívat, že chronologie zde bude spíše subjektivní, jelikož události jsou často prokládány myšlenkami a vnitřním bojem hlavní postavy.

V tomto díle je velmi zřetelná intertextovost. Jedná se o způsob, kterým je dílo otevřeno směrem k jiným dílům. Lépe řečeno se jedná o vztahy, jimiž je text prostřednictvím explicitních i implicitních aluzí a typologických shod spojen s jinými texty.¹³⁵ A právě explicitních aluzí se zde objevuje velké množství. Jmenovat bychom mohli například odkaz na *Židovské dějiny* od Josefa Kasteina, *Probuzení duše* od Maurice Maeterlincka, *Viktorii* od Knuta Hamsuna nebo *Když nastaly deště* od Louise Bromfielda. Z těchto knih jsou citovány různé pasáže a myšlenky.

V celé knize je využíváno výhradně spisovného jazyka. Spisovný jazyk se objevuje také v řeči pásma postav. Přímá řeč se zde ale nachází v poměrně omezeném množství, jelikož postavy spolu málokdy vstupují do dialogu.

Text je bohatý na cizí slova. Objevíme zde germanismy i hebraismy. Z hebraismů můžeme jmenovat výrazy *hachšara*¹³⁶, *chaluc*¹³⁷ nebo *kibuc*¹³⁸. Z germanismů pak můžeme citovat frázi „*Und der Mut ist so müde geworden und die Sehnsucht so grof*“¹³⁹

¹³⁴ RIMMONOVÁ-KENANOVÁ, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Brno: 2001. s. 103.

¹³⁵ HODROVÁ, Daniela. *Poetika literárního díla 20. století*. Praha: 2001. s. 33.

¹³⁶ BOŘKOVCOVÁ, Hana. *Pišu a sešit mi leží na kolenou*. Praha: 2011. s. 58.

¹³⁷ BOŘKOVCOVÁ, Hana. *Pišu a sešit mi leží na kolenou*. Praha: 2011. s. 91.

¹³⁸ tamtéž, str. 91

¹³⁹ tamtéž, str. 132

Hojně využívána jsou také obrazná pojmenování. Nalezneme zde například metonymii „*břicho citlivé měsíční bolestí*“¹⁴⁰ nebo „*jeden krajíc Terezína leží už ukrojený*“¹⁴¹ ve smyslu, že pro Hanu už v ghettu uběhl nějaký čas, který může nechat za sebou. Dále se zde vyskytuje oxymóron „*noc je bělejší než bílá barva*“¹⁴², personifikace „*údolí mezi nimi mlčí*“¹⁴³ nebo přirovnání „*zalít slzami jako deštěm*“¹⁴⁴.

Motivy

Prvním významným motivem je vzdělání a s tím související četba. Hana touží po tom, být vzdělaná a snaží se o to v každé situaci. Nezabrání jí v tom ani uzavření měšťanky, kterou navštěvovala, ani transport do terezínského ghetta. Opisuje si do deníku pasáže z různých textů, cituje mnohé autory a čte nepřeborné množství knih. Své znalosti zprostředkovává i svým dětským svěřencům, o které se v táboře stará.

S tím souvisí motiv dítěte, který prostupuje celou knihou. Objevuje se už v počátku příběhu, kdy Hana dochází na Hagibor. Větší důraz je na tento námět kladen v části o Terezíně, kdy se dětská nevinnost dostává do kontrastu s drsným prostředím ghetta. Právě děti jsou ta nejzranitelnější skupina vězňů. Vůbec nechápou, proč se ocitly na tak krutém místě, kde každý den musí bojovat s hladem a se strachem. Naposledy se s motivem nemluvnátka setkáváme v samém závěru příběhu, kdy se Haně nedlouho po válce narodí syn.

Zcela neopomenutelným se stává motiv strachu, který je všudypřítomný. Strach má mnoho podob, počínaje u obav z toho, zda někdo z blízkých bude zařazen do transportu, a konče u hrůzy, zdali se člověk vůbec dožije dalšího východu slunce. Jinak tomu není ani v tomto příběhu, kde pro člověka neexistují téměř žádné jistoty.

Pocit odporu a znechucení zažívá v Terezíně snad každý vězeň. Poprvé se tato nechut' objevuje ihned po tom, co si člověk uvědomí, že o jeho osudu rozhodují jiní, mocnější lidé. Člověk už nemá možnost rozhodovat sám o sobě, ani o tom, v jakých podmínkách bude dále žít. Nikdo z nich by si dobrovolně nevybrat hlad, zimu a špínu. Odpor se objevuje při setkání s krysami, blechami a štěnicemi. Ještě mnohem větší nelibost způsobuje to, co bezmocného člověka nutí činit terezínské podmínky. „*Jíš polévku s bramborovými šlupkami, na kterou sis už zvykl – a pak si vzpomeneš, že chlapci v pracovním táboře jedli jen bramborové šlupky*

¹⁴⁰ tamtéž, str. 261

¹⁴¹ tamtéž, str. 146

¹⁴² BOŘKOVCOVÁ, Hana. *Pišu a sešit mi leží na kolenou*. Praha: 2011. s. 148.

¹⁴³ BOŘKOVCOVÁ, Hana. *Pišu a sešit mi leží na kolenou*. Praha: 2011. s. 242.

¹⁴⁴ tamtéž, str. 242

k obědu, a náhle přijde odpor, odpor k jídlu a bezmocný odpor k hladu, který tě nutí jíst ---
 „¹⁴⁵

Posledním z klíčových motivů je ztráta blízkých, ztráta rodiny. Po všem tom utrpení, které si Hana musela za války prožít, dovrší moment, ve kterém se dozvídá skutečnost, že Osvětim jí navždy vzala otce a mladšího bratra. „*Není to slovo bratr, je to bolest, která přichází při vajíčkách, knihách a cestách po mostě, bolí a je zahánána a znovu bolí.*“¹⁴⁶

4.3 Dagmar Hilarová

Narodila se 26. března 1928 v Praze do rodiny Berzettiových. Její otec, fotbalový trenér, nebyl židovského původu, což pro rodinu zpočátku znamenalo ochranu před nacistickým útlakem. Ochrana se však nevztahovala na samotnou Dagmar, jelikož byla podle rasových zákonů míšenkou prvního stupně.¹⁴⁷

Na počátku března 1943 proto dostala od úřadů lístek, který ji zařadil do transportu. Ocitla se tak v pouhých šestnácti letech v terezínském ghettu úplně bez rodičů. Umístěna byla do dětského domova L 410, kde si zapisovala nejen dění okolo sebe, ale také skládala verše.

V Terezíně se jí podařilo zůstat až do osvobození. Vyhnula se tak vyhlazovacím táborem na východě.

Po válce se vrátila zpět do Prahy. Dokončila střední školu, začala pracovala v zemědělství, ve zdravotnictví a také jako sekretářka filmové produkce. Nadále pokračovala v umělecké tvorbě, tvořila verše pro děti a věnovala se překládání.

Profesionálně se začala literaturou zabývat až v šedesátých letech, kdy začala vznikat její kniha *Nemám žádné jméno*. To, o čem příběh bude však autorka nosila v hlavě už od konce druhé světové války. Kniha by měla být vzpomínkovou prózou, ve které budou zaznamenány paměti z Terezína.

Touto dobou vznikla také sbírka básní *Sto barev má duha*, jejíž první část se váže k pobytu v Terezíně. Výrazným charakterem sbírky je vyjádření prožitku úsečnou zkratkou. Lyrický subjekt prezentuje bojovný, vzdorovitý přístup, který může kulminovat až k volání po pomstě. Tak je tomu například v závěrečné verši básně *Deportační vlak*. Odveta se objevuje rovněž v básni *Za krematoriem*, která mimo jiné tematizuje terezínské krematorium stejně jako báseň Oty Reicha.¹⁴⁸

¹⁴⁵ tamtéž, str. 158

¹⁴⁶ BOŘKOVCOVÁ, Hana. *Pišu a sešit mi leží na kolenou*. Praha: 2011. s. 287.

¹⁴⁷ Takto jsou označováni lidé, kteří měli dva židovské předky a k datu vydání norimberských zákonů nebyli členy židovské náboženské obce, ani nežili v manželství se Židem.

¹⁴⁸ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 465.

Cyklus básní nikdy nevyšel samostatně. Jednotlivé básně vycházely časopisecky v Židovské ročence. Pravděpodobně to je ovlivněno dobovou snahou eliminovat z kulturního prostoru zobrazování židovského utrpení. V knižní podobě vyšel pouze německý překlad *Hundert Farben hat der Regenbogen* (1966), na němž se podílel tehdejší významný představitel Židovské obce Rudolf Iltis.¹⁴⁹

Když se nizozemská spisovatelka Miep Diekmannová doslechla o tvorbě Dagmar Hilarové, ihned se s ní spojila. Začala mnoholetá spolupráce, ze které vzešlo společné dílo *Ik heb geen naam* (1980), vydané v Nizozemsku.¹⁵⁰ Kniha se velmi proslavila, získala dokonce tři literární ceny. Avšak došlo k neshodě, jelikož nizozemská autorka, která se měla postarat především o vydání knihy, si ji celou přivlastnila. Tím začal právní spor o autorství, kdy se Dagmar Hilarová marně snažila domáhat spravedlnosti.

Spisovatelka zemřela 1. července 1996 v Praze.

Ik heb geen naam vyšlo česky až roku 2010 pod titulem *Nemám žádné jméno*. Spravedlnosti se tedy za svého života nedočkala. Ve sporu pokračoval autorčin syn Evžen Hilar po tom, co ho o to požádala ve své závěti: „Milý synu, kdyby se se mnou něco stalo, zanes tento můj rukopis s přiloženými průkaznými materiály o autorství celého díla do Obce spisovatelů + Pen klubu. Přeji si, aby kniha vyšla v mé zemi a aby se o ní psalo jako o knize české. Taková je pravda. Tvá matka.“¹⁵¹

Prozaická část textu je doplněna i o výše zmíněné básně, které modifikují již řečené. Dokonce jsou v knize vloženy i básně, které se v německé sbírce z roku 1966 nevyskytují.¹⁵²

Spolu s autorkou odešla možnost rozhrěšit určitá tajemství jejího memoáru. Bohužel dodnes nemáme informace o tom, zdali se jedná o přepracování autentických deníků z ghetta, a pokud ano, kde jsou uloženy.¹⁵³ Nemůžeme vyloučit ani inspiraci převzatou z jiných děl s podobnou tematikou. Jediné, co s jistotou můžeme tvrdit je to, že příběh očividně obsahuje zřetelné autobiografické rysy.

4.3.1 Nemám žádné jméno

Terezínský deník, jehož děj se odehrává v rozmezí let 1942 až 1945, líčí zážitky židovské autorky v období jejího dospívání, poznamenaného válkou. Dagmar Berzetti popisuje svůj život v koncentračním táboře, a jelikož je přímým účastníkem dění, jsou události zcela autentickým záznamem událostí. Přesto není kniha pouhou kronikou, ale také literárním dílem.

¹⁴⁹ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 464.

¹⁵⁰ HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 356.

¹⁵¹ HILAROVÁ, Dagmar. *Poslední vůle Dagmar Hilarové* [online]. Hilarius [cit. 2022-11-06].

¹⁵² HOLÝ, Jiří. *Cizí i blízcí*. Praha: 2016. s. 464.

¹⁵³ tamtéž, str. 356

Zápisky začínají v době, kdy byla Dagmar ještě v relativním bezpečí v pražském bytě se svými rodiči. Prožívá svou první velkou lásku, kterou se stává Bubi, mladík vychovávaný v přísném německém drilu. Ani jejich nepřekonatelné rozdíly nezabrání tomu, aby se spolu stýkali. „*Zachumlala jsem se do jeho kabátu a vůbec mi nevadilo, že brečím do khaki uniformy Hitlerjugend, že si otírám slzy erárním, hnědým kapesníkem a že se moje hvězda dotýká hákového kříže.*“¹⁵⁴

Příbuzní rodiny postupně dostávají obsílku, která jim poroučí nástup do transportu. Takto odchází nejprve její teta Máří, sestřenice Jarča a Věra a také strýček Eman. Dagmařina výzva na sebe nenechá dlouho čekat. Začátkem března 1943, několik dní před svými patnáctými narozeninami, dostává bílý povolávací lístek se svým jménem. Rodiče jsou transportu ušetřeni, jelikož otec má čistou krev a na matku se norimberské zákony nevztahují.

Takto končí mladičká Dagmar sama v největším táboře na českém území, v Terezíně. Dočasným útočištěm se jí stává dětský domov L 410, kde si ihned nachází kamarádky, které jí pomáhají nelehkou situaci zvládnout.

Děti v domově prahnou touhou po vzdělání, která nezná překážek. Před zákaz se nachází několik ochotných vězňů, bývalých pedagogů, kteří ochotně poskytují výuku i přes nejtěžší podmínky. Tímto způsobem se Dagmar dostává k psaní veršů.

Jednoho dne se v ghettu náhodně setká se sestřenicí Jarčou, se kterou si okamžitě padnou do náručí. Dagmar zjišťuje, že všichni žijí. Dokonce jí je povoleno, se přestěhovat k příbuzným na jejich ubikaci. Kromě toho, že je s blízkými si ovšem vůbec nepolepší, v blocích totiž vládnu ztížené hygienické podmínky, takže její kavalec je plný krvelačných štěnic a blech. To pro ni ale není směrodatné, důležité je to, že se se všemi našli.

Maminka posílá Dagmar do tábora balíky s jídlem, ale také krátké dopisy, které ji ujišťují, že doma je vše v pořádku. Informuje ji také o tom, že Bubi utekl za ní do Terezína, kde se hlásil na komandatuře a dožadoval se setkání s ní, za což je nyní souzen. Pro Dagmar to je velmi nepříjemná zpráva, ale z druhé strany je šťastná, že všichni žijí.

Každý v táboře musí pracovat, tato povinnost se nevyhýbá ani Dagmar, takže začíná pracovat nejdříve v úklidové četě, pak v zemědělství, a nakonec se dostává až do zdravotnické služby. Pod zdravotnictvím spadá i pohřební služba, takže musí několikrát do márnice odvážet přeplněné pekárenské vozíky s mrtvými těly nebožtíků. To je její první přímé setkání se smrtí tváří v tvář. Naštěstí tuto nepříjemnou práci brzy převzali jiní, takže nic nebrání jejímu nástupu na zubní oddělení.

¹⁵⁴ HILAROVÁ, Dagmar. *Nemám žádné jméno*. Praha: 2012. s. 19.

Na podzim roku 1943 z tábora začínají proudit několikatisícové transporty vězňů na východ. Začíná se proslýchat, že Terezín je pouze jakousi přestupní stanicí a nikdo neví, kdy přijde řada na něj. Dostává se sem také zpráva o tom, že v Osvětimi existují plynové komory, ze kterých Židé vylétávají komínem. V této době to je ještě neověřená informace, které se dalo jen stěží uvěřit.

I ve vězeňských podmínkách zůstává zachován přirozený řád času, takže i za zdi ghetta nastávají Vánoce, které znamenají i v tamních podmínkách velkou slávu. Blízcí se obdarovávají drobnostmi, které porůznu sehnali v průběhu roku. Dagmar dokonce popisuje štědrovečerní večeři, která se skládá z polévky, fasovaného guláše a buchtového dortu. *„Týden předem jsme pečivo střádaly, potom nakrájely na plátky a smísily se zbytky sušenek. Do vařící kávy přidaly škrobovou moučku a do vychladlé hmoty zašlehaly margarín. Nakonec vše polily krémem – a vznikla největší terezínská pochoutka, přehnaně nazývaná dort.“*¹⁵⁵

Dokonce i Silvestr se neobejde bez menší oslavy. Dagmar a její kamarádky jsou pozvány do Magdeburských kasáren, kde se odehrává dětské představení opery Brundibár. Večer po představení se koná menší večírek, kde se loučí se starým rokem zpíváním písní Voskovce a Wericha.

Na jaře roku 1944 dochází k osudovému setkání Dagmar s nesmělým, ale zručným chlapcem Jiřím Pavlem. Setkávají se právě ve chvíli, kdy se Dagmar rozbíjí bota, kvůli čemuž padá na zem. Jiřího ruce jí ovšem vracejí rovnováhu a navrch jí ještě rozbitou botu opravuje. Začínají se vídat pravidelně, Jiří na ni čeká každý den před ambulancí s jasným plánem na zbytek volného času.

Nedlouho na to, začínají v červnu v táboře probíhat okrašlovací akce, jelikož se očekává návštěva mezinárodní komise. Do zahlazování stop bídy a útisku jsou přizváni i Dagmar s Jirkou. Jsou nahnáni do společenského sálu v Sokolovně, kde se mají ve vypůjčených šatech stále jen usmívat, jelikož na ně míří kamery. V ghettu také probíhá fotbalové utkání a výstavba hudebního pavilonu. Opět se jim podaří obelstít cizinu.

Protože do Terezína proudí tisícové transporty z Holandska, začínají se kvůli přelidněnosti města šířit nakažlivé choroby. Takto onemocní nejdříve Dagmar, která má lehkou úplavici a později i její sestřenice Jarča, která trpí úbytkem červených krvinek. Ani to ovšem Jarču a její rodinu nezachrání před transportem do jiného pracovního tábora.

Dagmar opět zůstává sama, bez rodiny. Naštěstí má Jirku, se kterým jí to sblíží ještě mnohem více. Učí se společně hospodařit, dělí se o příděly jídla a poznávají se také mnohem

¹⁵⁵ HILAROVÁ, Dagmar. *Nemám žádné jméno*. Praha: 2012. s. 42.

intimněji než do té doby. Na nejintimnější akt ovšem nedojde, Dagmar chce být trpělivá, ačkoliv Jirka to vidí odlišně. „*Když já po tobě tak strašně toužím. Bojím se, že nás rozdělí, že už nebudeme mít čas...*“¹⁵⁶

Času skutečně mnoho nemají, Jirka jev listopadu roku 1944 povolán do transportu. Poslední noc stráví spolu. Dají si slib: „*Budem se scházet TAM, až bude úplněk, ukázał na nebe.*“¹⁵⁷ Následující den spolu navštíví jejich nejmilejší místa, a nakonec se v slzách naposledy rozloučí.

Kromě Jirky odjíždí z tábora během stejného měsíce jedenáct velkých transportů. Terezín se mění v mrtvé město. Dagmar v táboře nadále zůstává, ale sužuje ji infekční encefalitida. Její stav je velmi vážný. Celé dva měsíce se zmítá mezi životem a smrtí. Teprve začátkem února následujícího roku se její stav začíná postupně zlepšovat.

V půlce dubna se táborem roznesla zpráva, že válka je u konce. Nadšení však brzy pohasíná, protože místo konce války přicházejí transporty zubožených vězňů, kteří se jen sotva podobají lidským bytostem. Jsou jen zavšivenou kostrou bez masa. Není snadné určit věk ani pohlaví. Není snadné rozeznat mrtvé od živých. Kvůli jejich hroznému stavu vypuká epidemie skrvnitého tyfu a úplavice.

Tábor se proměňuje v obrovský lazaret. Dagmar se rozhodne pomáhat, přihlásí se do nemocnice jako zdravotní sestra. Pod jejíma rukama umírají lidé, které dobře zná. Ghetto čelí nevídané hrůze. Musejí se vykopávat hromadné hroby, aby bylo kam pohřbívat mrtvé.

5. května 1945 se na kostelní věži objevuje československá vlajka a vlajka Mezinárodního červeného kříže. Přichází mír. O čtyři dny později přijíždějí sovětské tanky. „*Nějaká žena rve trávu i s kořínky a místo květin ji hází zaprášeným vojákům.*“¹⁵⁸ Situace ovšem není tak růžová, jak se může zdát. Lidé i přes zákaz přeskakují ohradu. Střílí se, některé nešťastníky dokonce přejíždějí tanky. Dagmar vyčkává.

Vrací se do Prahy, do oprýskaného starého domu, k rodičům. Vypráví vše, co zažila. O dlouhé nemoci, o děvčatech, se kterými se přátelila, o Jiřím.

Jednoho odpoledne Jiří zazvoní. Dagmar ho poznává podle jeho očí, protože zubožená tvář mu patřila tak málo. Propadlé tváře mu pokrývají tmavé dolíčky, asi jizvy po bolácích. Vypadá tak, jako ti ubožáci z transportů do Terezína. „*Dotýkala jsem se teď jen toho uvnitř, naplněna poznáním a zoufalou touhou proniknout ještě hloub.*“¹⁵⁹

¹⁵⁶ HILAROVÁ, Dagmar. *Nemám žádné jméno*. Praha: 2012. s. 64.

¹⁵⁷ HILAROVÁ, Dagmar. *Nemám žádné jméno*. Praha: 2012. s. 69.

¹⁵⁸ HILAROVÁ, Dagmar. *Nemám žádné jméno*. Praha: 2012. s. 79.

¹⁵⁹ tamtéž, str. 83

Ve stejnou chvíli se otevírají dveře a vstupuje Bubi. Políbí Dagmar, která je velmi šťastná, že žije, že se vrátil. „*Byl Goliáš, ale mne spíš potřeboval slabý David.*“¹⁶⁰

Postavy

Hlavní ženskou postavou příběhu je mladá Dagmar Berzetti, která se díky svému smíšenému původu dostává do koncentračního tábora Terezín. Je velmi statečná a odhodlaná přežít a vrátit se zpět k rodičům do Prahy. Zvládá se přizpůsobit všem nástrahám. Čelí tváří v tvář smrti, a přesto nikdy neztrácí naději. Pracuje jako zubní asistentka a je ochotna a připravena kdykoliv poskytnout pomoc potřebným v ordinaci i mimo ni. Je laskavá ke svým přátelům, se kterými se dělí o své přiděly jídla. Nachází si také lásku, o kterou pečuje, jak to jen v tamních podmínkách jde. Podaří se jí přežít několik vážných nemocí. A s rozvahou se jí v táboře podaří přežít až do osvobození, po kterém se skutečně vrací zpět za rodiči.

Jiří Popper je nejdůležitější mužskou postavou, která v příběhu vystupuje. Je to mladík, který se v táboře setkává s Dagmar právě ve chvíli, kdy je v nesnázích. Nabízí jí svou pomoc, čímž si ji získává. Je vždy připravený nabídnout pomocnou ruku. S jedním z pozdějších transportů odjíždí na východ, takže se musí s Dagmar rozloučit. Slíbí jí, že pokud se nevrátí, potkají se spolu v nebi. Podaří se mu přežít, takže se po válce setkávají u Dagmar doma v Praze.

V knize vystupuje ještě mnoho dalších vedlejších postav, které mají také svou významnou roli. Za všechny budeme jmenovat Bubiho, který byl Dagmar dobrým přítelem před válkou. Lianu, Uli a Evu, přítelkyně, se kterými se Dagmar setkala v ghettu. A pak samozřejmě Dagmařiny rodiče, strýce s tetou a sestřenicí Jarču.

Jak již bylo zmíněno u analýzy předchozích textů, tak i zde bychom shledali typ postav hypotézy, tedy postavy svým způsobem s tajemstvím.

Kompozice

Jak již bylo řečeno, příběh je psaný formou deníku. Jedná se o žánr, který je blízký realitě, a který si pohrává s autenticitou.¹⁶¹ Čtenář tak snadno může podlehnout iluzi, že to, co se mu v díle předkládá, je život sám.¹⁶²

Příběh je otevřen mottem „*Pero mé neposlalo salvu za nimi bylo ještě mládím rozskřípané ale už plné vzdoru...*“ Právě přítomnost motto zde působí jako výrazně zliterárnějící prvek.¹⁶³ Vysvětlit si ho můžeme jako touhu a odhodlání vzdorovat událostem,

¹⁶⁰ tamtéž, str. 84

¹⁶¹ HODROVÁ, Daniela. *Poetika literárního díla 20. století*. Praha: 2001. s. 219.

¹⁶² HODROVÁ, Daniela. *Poetika literárního díla 20. století*. Praha: 2001. s. 30.

¹⁶³ HODROVÁ, Daniela. *Poetika literárního díla 20. století*. Praha: 2001. s. 223.

kteřé autorku deníku v mládí potkaly. Možná právě mládí jí nedovolilo poslat metaforickou salvu, ale vzdor můžeme spatřovat už v samotném psaní deníku.

Kniha je rozčleněna na 27 kapitol, které jsou pojmenovány podle toho, v jaký rok a měsíc se zapsané události staly. Na začátku jsou kapitoly rozsáhlejší, ale v závěru příběhu kapitoly obsahují jen několik málo vět, protože události byly dynamičtější a měly rychlejší spád.

Kompozice příběhu je budována na základě kalendářního principu a chronologického postupu, jelikož se děj odehrává v časové posloupnosti.

Prozaická část příběhu je doplněna o básně, celkem jich kniha obsahuje 19. Jejich smysl tkví převážně v tom, že modifikují již řečené. Téma i atmosféra veršů se přímo shoduje s tím, co bylo popsáno v samotném vyprávění. Pokud tedy zazněla ve vyprávění informace o tom, že dopis, který mohli vězni z ghetta poslat domů, může obsahovat nanejvýš třicet slov, hned na to se tato skutečnost odrazila v básni *Třicet slov*.

Příběh je vyprávěn v první osobě, což není díky deníkové formě vůbec překvapivé. Vypravěč je intradiegetický¹⁶⁴ a homodiegetický¹⁶⁵, protože je přímým účastníkem příběhu, který vypráví.¹⁶⁶

Autorka využívá převážně spisovného až téměř básnického jazyka. Obecná čeština se objevuje pouze v dialozích. I přes to, v jakém prostředí se nacházíme, tak nejsou využívány žádné expresivní výrazy ani vulgarismy. Rovněž autorka nevyužívá žádná cizí slova, nenalezneme tedy žádné germanismy, jidišismy ani hebraismy.

Naopak jsou hojně využívána obrazná pojmenování. Najdeme zde nepřeborné množství metafor, například „*princ vsedl na železného koně*“¹⁶⁷ se zde objevuje ve významu odjíždějícího transportního vlaku na východ, nebo „*z okapu splýval stříbrný vous*“¹⁶⁸ poukazuje na rampouchy splývající z okapu. Shledáme zde také mnoho personifikací „*nebe zaplakalo*“¹⁶⁹, přirovnání „*jako Romeo a Julie*“¹⁷⁰ a oxymoronů „*bílá tma*“¹⁷¹.

Motivy

Hlavní motiv nastiňuje už samotný název knihy, jedná se o ztrátu vlastní identity. Tato ztráta prostupuje celým příběhem, protože z lidské bytosti se náhle stává pouze

¹⁶⁴ Vypravěč je přímým účastníkem děje.

¹⁶⁵ Vypravěč je postavou v příběhu.

¹⁶⁶ RIMMONOVÁ-KENANOVÁ, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Brno: 2001. s. 102.

¹⁶⁷ HILAROVÁ, Dagmar. *Nemám žádné jméno*. Praha: 2012. s. 69.

¹⁶⁸ HILAROVÁ, Dagmar. *Nemám žádné jméno*. Praha: 2012. s. 73.

¹⁶⁹ tamtéž str. 69.

¹⁷⁰ tamtéž

¹⁷¹ tamtéž str. 72.

bezejmenná položka. Tato skutečnost velmi degraduje osobnost člověka, který tím přichází o svou důstojnost.

Jelikož se příběh odehrává v koncentračním táboře, je zcela nemožné, aby se v něm nepromítla smrt. Ta tu ale nemá určující roli, vnímána je spíše na pozadí ostatních událostí. Je to hrozba, která visí ve vzduchu, ale nikdo si ji příliš nepřipouští, jelikož je všudypřítomná. Každý den docházelo k přímému střetu se smrtí a mrtvými. Právě proto si lidé vážili života a snažili se ho prožít co nejlépe, nikdo totiž nevěděl, kdy přijde jeho konec.

Zřetelnější byla naděje, která vězně držela při životě. Věřili v lepší zítřky a v to, že jejich utrpení jednou skončí. Naučili se brát s humorem i tragické záležitosti, ukázkou toho je i reakce na zařazení do transportu „*Tak zítra nám jede pacifik...*“¹⁷²

K naději jim dopomáhala i láska, která je v tomto příběhu opravdu významem motivem. Slouží jako útočiště, jako jistota v té nekončící nejistotě. Láska v ghettu kvetla stejně jako mimo něj. I za jeho zdmi docházelo k intimnostem a vzájemnému sblížení. To se nevyhnulo ani hlavní postavě, která se zakoukala do mladíka, který se pro ni stal na krátký čas téměř rodinou.

S tím souvisí další motiv, kterým je ztráta a odloučení. Každé sblížení se s někým bylo vykoupeno bolestí, která musela nezbytně přijít při nucené separaci. Vězni do Terezína přicházeli a odcházeli, málokdo tam pobyl delší čas.

Přes všechno tohle hodnotíme, že celé dílo vyznívá spíše pozitivně i přes to, v jaké době se odehrává. Citelná byla především naděje, touha přežít a vzdor.

4.4 Komparace

Již bylo zmíněno, a i z výše uvedených kapitol patrně vyplývá, že všechny tři příběhy mají mnoho společných prvků. Těch bychom mohli uvést celou řadu.

Pokud se zaměříme na obsah knih, zjistíme, že mnohé popisované události se vyskytují ve více vypravováních. Například sčítání terezínských vězňů se objevuje jak v *A přived' zpět naše roztroušené*, tak v *Píšu a sešit mi leží na kolenou*. Oba příběhy popisují tuto okolnost obdobným způsobem, přičemž nejpodstatnější je zde atmosféra nejistoty, pramenící ze strachu, zdali se František, Hana a ostatní koncentráčníci ještě někdy ve zdraví navrátí do tábora.

V každém z analyzovaných děl je popisované špinavé, nehostinné a temné prostředí, které prochází postupnou proměnou před návštěvou delegace Mezinárodního červeného kříže. Z vyprávění tedy víme, že docházelo k výstavbě kulturních budov, že se zkrášlovaly

¹⁷² HILAROVÁ, Dagmar. *Nemám žádné jméno*. Praha: 2012. s. 62.

stávající prostory, nebo že došlo k fotbalovému utkání, kterému buď někteří pouze přihlíželi, nebo kterého se dokonce některé postavy přímo zúčastnily.

Díky těmto obdobným opakujícím se úsekům, si můžeme být téměř jisti jejich spolehlivou historickou přesností. Jednotlivé fabule se liší pouze v nahlížení na jednu skutečnost různými očima. Ne všichni vypravěči prošli totožnou cestou ghetta. Například Dagmar na dlouhý čas onemocněla, takže jí rozhodně musely některé události uniknout. František a Hana byli zase deportováni dále na východ, takže nezažili Terezín v čase jeho osvobození.

Jisté rozličnosti bychom našli také v povaze postav a v biologických aspektech jako je věk a pohlaví. Tato hlediska se nutně musí promítnout do způsobu jejich nazírání na okolní svět. Všimáme si, že Hana je více hloubavá a uzavřená do svého světa. Oproti tomu máme v opozici Františka, který je více racionální a díky svému věku také zkušenější. Domníváme se, že Dagmar bychom mohli považovat za takový střed mezi zmíněnými hlavními postavami. Věkem a mírnou naivitou je blíže Haně, ale odvahou, odhodláním a touhou pomáhat druhým spatřujeme podobu rovněž s Františkem.

Díla mají rovněž obdobnou stavbu a kompozici. Jelikož dva ze zmíněných titulů jsou psané formou deníků je výstavba textů téměř totožná. A protože i poslední titul má silně autentický charakter, můžeme v textech naleznout mnoho společných kompozičních rysů. Jedním z takových je vyprávění příběhu v první osobě, dále časová posloupnost a chronologický kompoziční postup, spisovný jazyk a intradiegetický a homodiegetický vypravěč. Vysledovat můžeme rozdílnost v množství používání obrazných pojmenování, ve využití slov cizího původu, v přítomnosti motta a v intertextovosti.

Velmi podstatnou složkou textů se stejnou tematikou jsou motivy, které pozměňují celkové vyznění díla. Opakují se zde zcela pochopitelně motivy smrti, strachu, odporu, ztráty, ale také pozitivnější náměty jako naděje, víra, láska a pomoc druhým. V kontrastu nám zde stojí motiv dítěte u Hany Bořkovcové a stáří u Františka Roberta Krause. Dále jsme zaznamenali příznak nadvlády, trýznění, ale také vzdělání.

Tímto bychom uzavřeli kapitolu o tom, jakým způsobem se Terezín odráží v literatuře. Závěrem bychom se chtěli podělit o osobní pohled na vybrané tituly. Nejvíce surovou realitu shledáváme v díle Františka Roberta Krause. Chvillemi nebylo vůbec snadné číst o hrůzách, které vězni museli dennodenně snášet. Řádky o utrpení, o hladu, o mrazivé zimě nám jsou předkládány právě ve chvíli, kdy jsme v bezpečí, nasyceni a v teple. S každou jedinou kapitolou cítíme tu nespravedlnost, které se zfanatizovaní lidé dopouštějí.

Mnohem smířlivěji, ovšem se stejným důrazem na bídu a utrpení, kterému byli vystaveni lidé pouze na základě víry a původu, se nám jeví *Píšu a sešit mi leží na kolenou*. Kromě prožitých děsů se nám podává také obraz dívčího nitra, které prahne po vědění a svobodném a naplněném životu.

Dílo *Nemám žádné jméno* si umíme představit nejen díky skromnějšímu rozsahu, ale také díky poutavému a srozumitelnému vyprávění, jako text, který by mohl být předkládán žákům k přečtení v hodinách českého jazyka a literatury.

5 TEREZÍN VE VÝUCE ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

5.1 Terežín v kurikulárních dokumentech

Pro snadnější pochopení problematiky se podíváme na zakotvení tématu Terežín v kurikulárních dokumentech. Stěžejní je pro nás zařazení celku v rámci RVP. Téma spadá v Rámcovém vzdělávacím programu pro gymnázia pod vzdělávací obor Český jazyk a literatura a pod vzdělávací obsah literární komunikace.

Co se týče očekávaných výstupů v rámci literární komunikace, tak přímo či nepřímo souvisejí s našim stanoveným tématem následující cíle:

- Žák objasní rozdíly mezi fikčním a reálným světem a vysvětlí, jakým způsobem se reálný svět promítá do literárního textu, jaký vliv může mít svět fikce na myšlení a jednání reálných lidí
- Žák na konkrétních příkladech popíše specifické prostředky básnického jazyka a objasní jejich funkci v textu
- Žák rozliší a specifikuje jednotky vyprávění (časoprostor, vypravěč, postavy) a zhodnotí jejich funkci a účinek na čtenáře
- Žák identifikuje využití jednoho textu v textu jiném (intertextovost) a objasní jeho funkci a účinek na čtenáře
- Žák postihne smysl textu, vysvětlí důvody a důsledky různých interpretací téhož textu, porovná je a zhodnotí, odhalí eventuální dezinterpretace textu
- Žák samostatně interpretuje dramatické, filmové a televizní zpracování literárních děl
- Žák tvořivě využívá informací z odborné literatury, internetu, tisku a z dalších zdrojů, kriticky je třídí a vyhodnocuje¹⁷³

Podrobněji je pojetí literární komunikace rozebráno v konkretizaci učiva. Vybráno bylo učivo, které se pojí k tématu Terežín v Českém jazyce a literatuře:

- Základy literární vědy (interdisciplinárnost literární vědy, literatura a její funkce)
- Metody interpretace textu (význam a smysl, popis, analýza, výklad a vlastní interpretace textu, interpretace a přeinterpretování)
- způsoby vyjadřování zážitků z literárních děl a soudů nad nimi (osobní záznamy, anotace, kritika a recenze, polemiky)
- jazykové, kompoziční a tematické prostředky výstavby literárního díla (tropy, figury, typy kompozice, motiv, téma)

¹⁷³ BALADA, Jan, ed. *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia: RVP G*. Praha: 2007. s. 15.

- text a intertextovost (kontext, vliv a způsoby mezitextového navazování a mezitextové komunikace)
- vývoj literatury v kontextu dobového myšlení, umění a kultury (vývoj kontextu české a světové literatury, tematický a výrazový přínos velkých autorských osobností, vývoj literárních druhů a žánrů s důrazem na moderní literaturu)¹⁷⁴

Z RVP vychází podrobněji a konkrétněji rozpracovaný Školní vzdělávací program. Pro představu, jak to může vypadat v praxi, byly vybrány určité ŠVP ze dvou různých gymnázií.

Prvním vybraným gymnáziem je Gymnázium a Jazyková škola s právem státní jazykové zkoušky Zlín, kde je česká literatura v době okupace a války vyučována ve čtvrtém ročníku čtyřletého gymnázia. Učivo je zde blíže specifikováno jako:

- charakteristika doby
- kulturní život za okupace
- poezie a próza

Očekávaným výstupem je na tomto gymnáziu to, aby žák vysvětlil specifčnost české literatury a vyložil její postavení v kontextu literatury světové.¹⁷⁵

Druhým vybraným gymnáziem je Gymnázium Olomouc – Hejčín. Na tomto gymnáziu je téma Terezín zaneseno do třetího ročníku vyššího gymnázia. Najdeme ho zde pod hlavičkou česká poezie, próza a drama 1. poloviny 20. století. Učivo je v tomto ŠVP zanesené jako:

- česká literatura v době okupace

Na tomto gymnáziu se od žáků očekává, že na konci tohoto celku budou schopni:

- vysvětlit specifčnost vývoje české literatury a vyložít její postavení v kontextu literatury světové
- na příkladech z vlastní četby objasnit vztahy současné literatury k literárním dílům minulosti
- v konkrétním textu rozpoznat specifické prostředky básnického jazyka
- posoudit text z hlediska naratologických kategorií (rozliší autora, vypravěče, postavy, posoudí jejich funkci v textu, rozezná typy promluv a vyprávěcí způsoby, rozliší monolog a dialog, vnitřní monolog)¹⁷⁶

¹⁷⁴ BALADA, Jan, ed. *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia: RVP G*. Praha: 2007. s. 16.

¹⁷⁵ ŠTACHOVÁ, Alena. *ŠVP pro obor gymnázium ve sportovní třídě* [online]. Zlín, 2009 [cit. 2022-11-06].

¹⁷⁶ MAYER, Evžen. *ŠVP pro gymnaziální vzdělávání* [online]. Olomouc: 2009 [cit. 2022-11-06].

Z uvedených ŠVP je patrné, že pojetí učiva je na obou gymnáziích relativně obdobné. Zlínské Gymnázium má učivo podrobněji rozčleněné na charakteristiku doby, kulturní život za okupace a poezii a prózu té doby. Všimneme si, že je zde zcela opomenuta dramatická tvorba. Tu naopak zmiňuje Gymnázium v Olomouci. Tato škola se také mnohem podrobněji věnuje tomu, aby si žáci uvědomovali literaturu v širší souvislosti. Očekává se, že žáci budou nejen schopni vyložit postavení české literatury v kontextu světové, ale také to, že dokáží posoudit text z hlediska naratologických kategorií.

Abychom zhodnotili to, zdali je téma Terezín dostatečně ukotveno v kurikulárních dokumentech, je nezbytné, abychom nahlédli také do tematických plánů. Ty nejsou na rozdíl od Školních vzdělávacích plánů nutně volně k nahlédnutí, každý učitel si je tvoří sám, takže bohužel nebylo možné nahlédnout do tematických plánů gymnázií, se kterými jsme výše pracovali. Vybrali jsme tedy další dvě gymnázia, na kterých budeme naše cíle demonstrovat.

Prvním je Gymnázium Vodňany, kde je ve třetím ročníku vyššího gymnázia hodinová dotace čtyři hodiny týdně. Literární tvorba v době okupace se zde probírá v první polovině června.¹⁷⁷ Blíže už nejsou žádné podrobnosti specifikované. Nevíme tedy, jak bude výuka pojata či jací autoři budou zmíněni.

Druhou vybranou školou je Gymnázium Jiřího Ortena v Kutné Hoře, kde výuka našeho tématu taktéž probíhá ve třetím ročníku vyššího gymnázia na samém konci školního roku.¹⁷⁸ Zde je už blíže specifikováno, že proběhne výuka pražské židovské literatury. Ani zde není jasně řečeno, jak hodiny s tímto tématem budou vypadat, ale alespoň pro jednu zazněla v kurikulárních dokumentech zmínka o židovství v literatuře.

Shrnutím tedy je, že téma Terezín není přímo a konkrétně ukotveno v žádném z kurikulárních dokumentů. Zjistili jsme, že tvorba židovských autorů je pravděpodobně vyučována pod záštitou tématu Česká literatura v době okupace. Nikde není zmiňován holocaust, ani motiv koncentračních táborů. Obdobně nebyla v dokumentech zmiňována žádná jména spojená s uměleckou tvorbou tohoto období. Je možné, ba přímo pravděpodobné, že v reálné výuce jsou tato témata žákům nastíněna a zmíněna. Sami můžeme posoudit, že jsme se ve škole setkali se jmény jako je Arnošt Lustig, či Ladislav Fuks. Dle nás by ale bylo vhodné, aby příznak ghetta Terezín nezazníval pouze v hodinách dějepisu, ale aby byl uváděn také v souvislosti s uměleckou tvorbou v hodinách českého jazyka a literatury.

¹⁷⁷ KOCHRDOVÁ, Petra. *Tematický plán 3.VG* [online]. Vodňany: 2021 [cit. 2022-11-06].

¹⁷⁸ *Osnovy vyšších tříd. Literatura 3. ročník a septima* [online]. Kutná Hora: 2021 [cit. 2022-11-06].

Z výše zmíněných důvodů jsme vytvořili pracovní list, který by ve výuce českého jazyka a literatury mohl napomáhat vyučujícím se snadnějším uchopením tématu. Pracovní list je koncipován pro žáky třetích/čtvrtých ročníků vyššího gymnázia.

5.2 Pracovní list

1. Vyberte vždy pět klíčových slov z následujících textů. Ostatním vysvětlíte, proč jste vybrali právě tato slova.

TEXT 1

Ale i na nás došlo. Začátkem března 1943, několik dní před mými narozeninami jsem dostala dáreček – povolání do transportu. Jeden, jediný lísteček, na kterém stálo jedno jediné jméno. To mé. Jméno otce a matky tam uvedeno nebylo. Asi se spletli, mají mne za sirotka, ale já přece mám mámu a tátu, tvoříme pevný, nerozlučný svazek, společenství bytostí nade vše si blízkých, kterému se říká rodina a které může rozdělit jen smrt.

Ale nebylo tomu tak. Ve městě Norimberku, vymysleli takový zákon, který dělí lidské jedince na čistou a méně čistou rasu, zákon, zabývající se zkoumáním krve dědů a pradědů třeba už od desátého kolena a neprojdeš-li touto prověrkou, jsi ztracen.

Snažím se pochopit situaci svým rozumem, rozumem patnáctiletého děvčete: Taťka jít nemůže, protože má krev čistou. Matka nemusí, protože je jeho žena a muž ženu potřebuje. Tak musím jít já, nikomu nepotřebná holka s promíchanou krví. Rodičům za trest, sobě za trest, proto, že vůbec existuji.

Otevřela jsem dřevěnou krabici se šitím a vyndala z polštářku jehlu. A potom se dlouho dívala na rudou kapičku krve, která mi seděla na bříšku prstu jako rubínový korálek.

(Nemám žádné jméno, Dagmar Hilarová)

klíčová slova:

TEXT 2

Bylo to předevcírem.

Je mi šestnáct let a bylo to předevcírem, 11. listopadu 1943.

Měli nás sčítat, čtyřicet tisíc lidí, tak, že nás všechny zavedli za město, na dlouhé, dlouhé pole, dlouhé do všech stran, beznadějně dlouhé, a přece ne daleké, omezené, nepropustné, vzdálené ode všech měst světa. Kam? Do Bohušovické kotliny. Je vzdálená pět minut pomalé chůze od Terezína, několik minut od Bohušovic, velmi blízko Litoměřic, uprostřed malých českých městeček, časově i místně tak blízko civilizace. [...]

Vyvedli nás do Bohušovické kotliny, bylo nás o něco méně než čtyřicet tisíc, a tak nás měli počítat. Jeden, dva, tři, čtyři --- čtyřicet tisíc. [...]

Tak jsme tam stáli od půl sedmé do půl deváté večer. Někdo do půl jedenácté. Když se začlo stmívat, nevěděl nikdo, zda přijdeme před nocí do ghetta. Před nocí bylo symbolické. [...]

Když jsme přišli do Terezína, na osvětlenou půdu do pomalu oživujícího se doma, když jsme poprvé slyšeli zašumět vodu do umývadla – tu jsme prostě věděli, co je to zázrak.

(Píšu a sešit mi leží na kolenou, Hana Bořková)

klíčová slova:

TEXT 3

A pak taháme z vagonů zbytek: mrtvol. Starce, kteří umřeli na cestě, a s mrtvolami musili ostatní být týden v uzavřeném voze, v puchu, zápachu bez vody, bez jídla. Ani nevíme, kdo je mrtvý a kdo je jen omámený, házíme všechny na jednu hromadu, později pro ně přijedou... Hýbou se ještě někteří mezi nimi...

Nejhrůznější je pohled na starou ženu, udupanou esesmanskou botou. Starý člověk nemá již mnoho krve, a tak zde vidím stařenu, která prý, když byla u Gmündu kontrola vagonů, prosila esesmana o vodu. Pro výstrahu ji udupal. Je to tělo bez ohraničených kontur, jako vymáčkly citron, spláclý na plocho, jen oči jsou ještě vidět, jsou otevřené, obličej bez grimasy je plochý, jako když vymaluješ na velký kus papíru mumii...

(A přived' zpět naše roztroušené, František Robert Kraus)

klíčová slova:

2. Vytvořte tzv. pětilístek pomocí jednoho vámi zvoleného klíčového slova z předchozího cvičení (například *mrtvola*).

Postup:

1. řádek = jedno podstatné jméno (téma)
2. řádek = dvě přídavná jména (vyjadřují popis, vlastnost, charakteristiku podstatného jména)
3. řádek = tři slovesa (co dělá podstatné jméno)
4. řádek = věta o čtyřech slovech (vztahuje se k podstatnému jménu)
5. řádek = jedno podstatné jméno (synonymum k tématu)

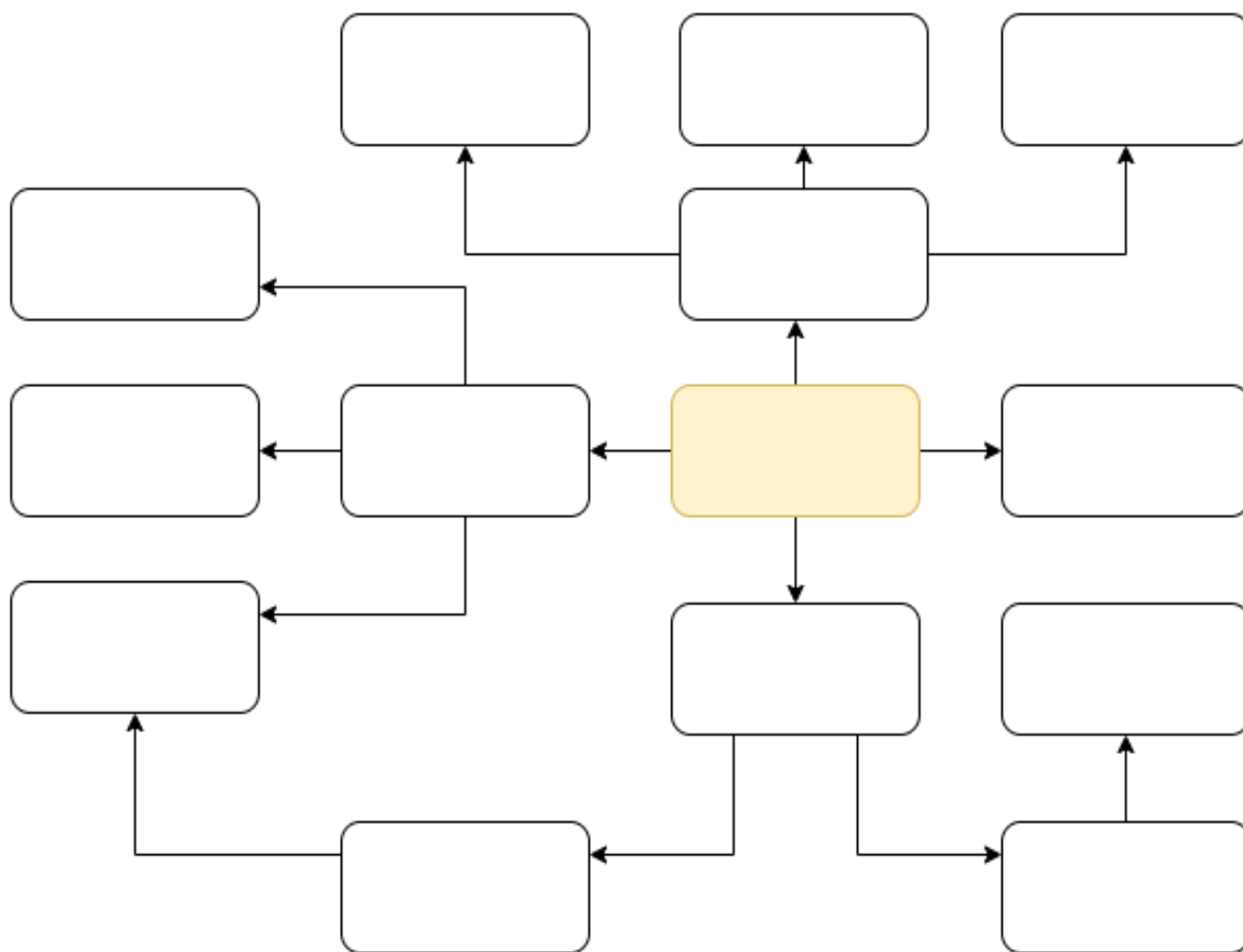
3. Zamyslete se, co mají všechny texty ze cvičení 1 společného. Všimněte si kompozice, vypravěče, postav, časoprostoru, jazykové roviny atd. Napište alespoň pět konkrétních shodných rysů.

4. Vraťme se ještě naposledy ke cvičení 1, konkrétně k první ukázce. Zkuste napsat během deseti minut úvahu o tom, co se asi honilo hlavou matce děvčete, když přišlo povolání do transportu.

6. Zkuste spojit slangové výrazy z terezínského ghetta s jejich významem.

ešus	vězeň, který byl deportován do Terezína jako jednotlivec
geťák	jídelní miska
šmé	úřední povolení
ajnclík	příslušník táborové policejní hlídky
kripák	podvod, podraz
bumážka	příslušník německé kriminální policie

5. Do připravené myšlenkové mapy zanešte pojmy týkající se Terezína podle logických a příčinných souvislostí. Terezín, selekce, špatné hygienické podmínky, umělecká tvorba a rozvoj kultury, práce schopný člověk, nedostatek potravy, výstavní tábor, práce neschopný člověk, zkrášlování tábora, transporty na východ, nacistický propagandistický film, těžká práce, shromažďovací a průchozí tábor, decimační funkce

ZÁVĚR

Hlavním cílem této diplomové práce bylo vytvoření uceleného obrazu o terezínském ghettu, o umění v něm vznikajícím a o literatuře, ve které se promítají prožitky samotných tvůrců, jež si Terezínem prošli na vlastní kůži.

Na počátku se nám podařilo stručně charakterizovat věcné poznatky o kulturně-historickém kontextu, který je nezbytný pro správné pochopení daného tématu.

V kapitole týkající se umění v Terezíně se zevrubně věnujeme několika tvůrcům, jejich životům i jejich tvorbě, která započala buď přímo v Terezíně, nebo už v období před válkou. Ukazujeme, že i v těch nejstrašnějších životních podmínkách může být kultura a umění alespoň drobným východiskem z takto nesnadné situace.

Za nejzásadnější shledáváme kapitolu, ve které hovoříme o Terezíně v umění. Tato část práce poukazuje mimo jiné na složitost vymezení autentických literárních žánrů, mezi které patří rovněž námi zvolené deníky a autobiografické reportáže. Domníváme se také, že se nám podařilo vybrané tituly postavit naproti sobě tak, abychom zřetelně viděli, v čem se knihy shodují, a v čem se naopak od sebe fundamentálně liší. Přes všechny drobné i zásadnější rozdíly bychom mohli říci, že stejně jako v celé této práci je i mezi vybranými příběhy zřejmé pojitko, jímž je zastřešující téma Terezín.

Neméně důležitá je didaktická transformace této látky v podobě pracovního listu, který je účelně vytvořen pro žáky vyššího gymnázia tak, aby rozvíjel nejen povědomí o tomto tématu, ale aby posiloval dovednosti jak v oblasti jazykové a literární, tak v oblasti dějepisné a společenskovedné. Pokud budeme své žáky v tomto směru vzdělávat ve všeobecném kontextu a ve vědomí, že tyto události jsou nezměnitelnou součástí naší historie, dokážeme snad předejít opakování těchto hrůz.

Máme za to, že se práce po celou dobu držela předem stanovené osnovy, a že se nám povedlo naplnit vymezený cíl. Smysl tkví především v tom, že tato práce přehledně shrnuje nejen faktické informace, ale také atmosféru doby, osudy konkrétních tvůrců a srovnání vybraných knih v jednotlivých aspektech týkajících se příběhu, postav, kompozice a motivů.

Doufáme, že z této diplomové práce vyplývá osobní zájem o tuto problematiku. Dále bychom si z celého srdce přáli, aby tato práce svědčila o jedné zkázonosné ideologii, kvůli které vyhaslo několik milionů životů. Necht' jsou další generace poučeny.

RESUMÉ

Tato diplomová práce se zabývá reflexí problematiky sběrného tábora Terezín v umění, zvláště pak v literatuře. Cílem práce je vytvořit ucelený obraz o terezínském ghettu, o umění v něm vznikajícím a o literatuře, ve které se promítají prožitky z tohoto místa. Zvláštní pozornost je věnována literatuře, ve které se odrážejí vlastní prožitky a zkušenosti spisovatelů, jež prošli Terezínem. Stěžejní jsou tituly *A přived' zpět naše roztroušené* od Františka Roberta Krause, *Píšu a sešit mi leží na kolenou* od Hany Bořkovcové a *Nemám žádné jméno* od Dagmar Hilarové. V poslední části práce sledujeme ukotvení tématu Terezín ve výuce českého jazyka a literatury, jelikož se domníváme, že pokud budou žáci v tomto směru vzděláváni, dokážeme snad předejít opakování těchto hrůz.

The diploma thesis deals with a reflection of problematics of Theresienstadt Ghetto in art, especially then in a literature. The main aim of the thesis is to create a comprehensive picture about this ghetto, about art originating inside it and literature, inside which are experiences projected from this place. The extra attention is devoted to literature, in which own experiences and experiences of writers, who came through the Theresienstadt Ghetto, have been reflected. The main titles are *A přived' zpět naše roztroušené* from František Robert Kraus, *Píšu a sešit mi leží na kolenou* from Hana Bořkovec and *Nemám žádné jméno* from Dagmar Hilar. In the last part of the thesis, we follow how the topic Theresienstadt Ghetto is being incorporated in teaching of a subject Czech language and literature as we think that if students will be taught in this way of education, we can prevent the repetition of these frightening events.

SEZNAM LITERATURY

- ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství. I, Dějiny*. 1. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2006. ISBN 80-7364-024-4.
- ADLER, Hans Günther. *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství. III, Psychologie*. 1. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2006. ISBN 80-7364-024-4.
- BALADA, Jan, ed. *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia: RVP G*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2007. ISBN 978-80-87000-11-3.
- BAUMANN, Arnulf, ed. *Co by měl každý vědět o židovství*. 1. vydání. Praha: Kalich, 2000. ISBN 80-7017-205-3.
- BĚHOUNEK, Václav. Naše vězeňská literatura. Kytice II, č. 9. 1947.
- BOŘKOVCOVÁ, Hana. *Píšu a sešit mi leží na kolenou*. Praha: Plus, 2011. ISBN 978-80-259-0055-0
- Dětský časopis *Vedem*, A 1317 (sešit I)
- DOLEŽEL, Lubomír. *Narativní způsoby v české literatuře*. Praha: Český spisovatel, 1993. ISBN 80-202-0418-0
- HILAROVÁ, Dagmar. *Nemám žádné jméno*. Praha: Fragment, 2012. ISBN: 978-80-253-1418-0
- HODROVÁ, Daniela. *Poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001. ISBN: 80-7215-140-1
- HOLÝ, Jiří, ed. *Cizí i blízcí: Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*. Praha: Akropolis, 2016. ISBN 978-80-7470-125-2.
- CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*. Praha: Naše vojsko, Památník Terezín, 1991. ISBN 80-206-0283-6.
- KÁRNÝ, Miroslav, ed. *Terezínské studie a dokumenty 1996*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0582-X.
- KÁRNÝ, Miroslav, ed. *Terezínské studie a dokumenty 2000*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0399-1.
- KRAUS, František. *A přived' zpět naše roztroušené*. Praha: Cattacan, 2021. ISBN 978-80-88349-24-2
- LAGUS, Karel a Josef POLÁK. *Město za mřížemi*. Praha: Naše vojsko, 1964. ISBN 80-7340-088-X.
- MIKULÁŠEK, Alexej. *Literatura s hvězdou Davidovou*. Praha: Votobia, 1998. ISBN 80-7220-019-4.

PAVLÁT, Leo. *Židé – dějiny a kultura*. 3. doplněné vydání. Praha: Židovské muzeum, 2005. ISBN 80-86889-11-4.

RIMMONOVÁ-KENANOVÁ, Shlomith. *Poetika vyprávění*. Brno: Host, 2001. ISBN 80-7294-004-X

VOHRYZEK, Josef. *Literární kritiky*. Praha: Torst, 1995. ISBN 80-85639-45-9.

Internetové zdroje

BLODIG, Vojtěch. *Přežívání v ghettu Terezín* [online]. Terezín: Institut Tereziánské iniciativy [cit. 2022-11-06]. Dostupné z: [Přežívání v ghettu Terezín | Holocaust](#)

Československá bibliografická databáze [online]. Praha: ČBDB [cit. 2022-11-12]. Dostupné z: [I viděl Bůh, že je to špatné \(Otto Weiss\) | ČBDB.cz \(cbdb.cz\)](#)

HILAROVÁ, Dagmar. *Poslední vůle Dagmar Hilarové* [online]. Hilarius [cit. 2022-11-06]. Dostupné z: [Poslední vůle Dagmar Hilarové – Dagmar Hilarová \(hilarius.cz\)](#)

Internetová jazyková příručka [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR [cit. 2023-02-18]. Dostupné z: [Internetová jazyková příručka: Velká písmena – jména živých bytostí a přídavná jména od nich odvozená \(cas.cz\)](#)

KOCHRDOVÁ, Petra. *Tematický plán 3.VG* [online]. Gymnázium Vodňany, 2021 [cit. 2022-11-06]. Dostupné z: [Tematický plán 3. VG – Gymnázium Vodňany \(gymnaziumvodnany.cz\)](#)

Osnovy vyšších tříd. *Literatura 3. ročník a septima* [online]. Gymnázium Jiřího Ortena, 2021 [cit. 2022-11-06]. Dostupné z: [lit_3.pdf \(gymkh.cz\)](#)

Policejní věznice v Malé pevnosti [online]. Terezín: Památník Terezín. [cit. 2022-11-06]. Dostupné z: [Policejní věznice v Malé pevnosti - Památník Terezín \(pamatnik-terezin.cz\)](#)

MAYER, Evžen. *ŠVP pro gymnaziální vzdělávání* [online]. Gymnázium, Olomouc – Hejčín, 2009 [cit. 2022-11-06]. Dostupné z: [Školní vzdělávací program \(gytool.cz\)](#)

SOUKUPOVÁ, Klára. *Autobiografie: žánr a jeho hranice*. Česká literatura: 2015 (49), s. 49-71. ISSN: 2571-094X

STRÁNSKÝ, Matěj. *Aufbaukommando (1941)* [online]. Terezín: Institut Tereziánské iniciativy [cit. 2022-11-06]. Dostupné z: [Aufbaukommando \(1941\) | Holocaust](#)

ŠTACHOVÁ, Alena. *ŠVP pro obor gymnázium ve sportovní třídě* [online]. Gymnázium a Jazyková škola s právem státní jazykové zkoušky Zlín, 2009 [cit. 2022-11-06]. Dostupné z: [Učební osnovy předmětu Český jazyk a literatura \(CJL\) \(gjszlin.cz\)](#)

ŠTĚPKOVÁ, Tereza. *Brundibár (1943)* [online]. Terezín: Institut Terezínské iniciativy [cit. 2022-11-06]. Dostupné z: [Brundibár \(1943\) | Holocaust](#)

Židovské muzeum v Praze [online]. 2022. [cit. 2022-11-06]. Dostupné z: [Jewish Museum Collections](#)